

1100. GODINA OD SPLITSKIH CRKVENIH SABORA I POČETAKA HRVATSKOGA
KRALJEVSTVA
(925. – 2025.)

Građa za natjecanje u Vjeronaučnoj olimpijadi učenika
osnovnih i srednjih škola
za 2024./2025. školsku godinu

1100. GODINA OD SPLITSKIH CRKVENIH SABORA I POČETAKA HRVATSKOGA
KRALJEVSTVA
(925. – 2025.)

Građa za natjecanje u Vjeronaučnoj olimpijadi
učenika osnovnih i srednjih škola
za 2024./2025. školsku godinu

Autori:

Ivica Musa

Mirjana Matijević Sokol

Ivan Basić

Trpimir Vedriš

Kristijan Kuhar

Mario Jareb

Sadržaj

Uvod

1. Pape i Hrvati u vrijeme hrvatskih vladara

Papa Ivan IV. Dalmatinac (640. – 642.)

Papa Agaton (678. – 681.)

Papa Ivan VIII. (872. – 882.)

Papa Ivan X. (914. – 928.)

Papa Lav (Leon) VI. (928./929.)

Papa Grgur VII. (1073. – 1085.)

2. Izvori o Tomislavu i njegovu dobu

Historia Salonitana Maior

Ljetopis popa Dukljanina

Bizantski car Konstantin Porfirogenet

3. Tomislav i kraljevstvo

Unutarnji ustroj Hrvatske

Sukob s Mađarima i sjeverne granice Hrvatske

Zapadne granice Hrvatske

Istočne granice Hrvatske

Vojna sila Hrvatske

Jadranske granice Hrvatske

Tomislavov kraljevski naslov, pitanje krunidbe i sabor na Duvanjskom polju

4. Crkva u Tomislavovo doba

Crkvena jurisdikcija na hrvatskom prostoru između kasne antike i ranoga srednjega vijeka

Splitski sabori (sinode) 925. i 928.

Odluke splitskih sabora 925. i 928.

5. Glagoljaštvo u vrijeme kralja Tomislava

Počeci glagoljaštva

Glagoljaštvo kod Hrvata – dolazak i najstariji spomenici

Borba za opstanak – splitski sabori

Biskup Grgur Ninski

6. Tomislav nakon Tomislava: Tisuću godina Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine

Kako je došlo do zamisli o proslavi Tisućgodišnjice?

Počeci izgradnje duvanjske spomen-crkve i pripreme za proslavu

Proslave Tisućgodišnjice 1925. godine

Tragovi proslave Tisućgodišnjice – od spomen-obilježja do simbola

Pojmovnik

Bibliografija

Bilješka o autorima

Uvod

Drage učenice i dragi učenici,
drage vjeroučiteljice i dragi vjeroučitelji!

Školska godina 2024./2025. koja je pred nama bit će obilježena velikim događajima koje, zbog njihove važnosti, sve svrstavamo pod krovni naslov jubilarnih događaja. Na razini Katoličke Crkve godina 2025. jest, kako vam je zasigurno poznato, jubilarna Sveta godina. Papa Franjo svečano će 24. prosinca 2024. otvoriti Sveta vrata bazilike sv. Petra, čime će simbolički biti otvorena Sveta godina. U papinskom svečanom dokumentu, buli koju je na svetkovinu Uzašašća ove godine objavio pod nazivom *Spes non confundit (Nada ne razočarava)* i najavio redoviti jubilej 2025. godine, Sveti Otac u sadašnjem povijesnom trenutku poziva sve kršćane da postanu hodočasnici nade. To je krjepost koju treba ponovno otkriti u znakovima vremena, za koje se, tako da obuhvaćaju »čežnju ljudskoga srca, koje je potrebno spasonosne Božje prisutnosti, traži da se preobrazu u znakove nade«, a ona se prije svega mora crpiti u Božjoj milosti i punini njegova milosrđa.

Na razini Crkve u našem narodu 2025. također je puna povijesnoga sadržaja i simbolike. Godine 925. papa Ivan X. uputio je pismo »ljubljenom sinu Tomislavu, kralju Hrvata, i Mihajlu, izvrsnom knezu Humljana, te prepoštovanom i presvetom bratu našem Ivanu, nadbiskupu crkve salonitanske, i svim podložnim biskupima, nadalje svim županima i svim svećenicima i čitavu narodu koji boravi u Slavoniji i Dalmaciji, predragim našim sinovima.«

Naime, za pontifikata pape Ivana X. održan je 925. prvi crkveni sabor (sinoda) u Splitu, na kojem su sudjelovali papinski poslanici, palestrinski biskup Lav i ankonitanski biskup Ivan. Papinski su poslanici donijeli papina pisma splitskomu nadbiskupu i svemu svećenstvu te hrvatskomu kralju Tomislavu i zahumskom knezu Mihajlu.

Valja ovdje istaknuti da je ovaj sabor sazvan na poticaj i molbu hrvatskoga kralja Tomislava te, s druge strane, na molbu domaćih biskupa, i da pitanje uspostave metropolitanskoga crkvenoga ustroja s jasnom jurisdikcijom ima veliko značenje za ondašnju hrvatsku srednjovjekovnu državu i Crkvu. Zacijelo je to bio jedan od preduvjeta da onodobna papinska kurija već proglašenomu hrvatskomu kralju Tomislavu – papa Ivan X. naziva ga kraljem u svojem pismu što mu ga je uputio – prizna pravo na kraljevski status, a tadašnjoj Hrvatskoj položaj jedne od europskih država koje su u svojem razvoju dosegnule najviši stupanj u skladu s ranosrednjovjekovnim shvaćanjem odnosa dviju osnovnih društvenih stvarnosti – one svjetovne i one duhovne. S druge pak strane, osnivanje jedinstvene crkvene

pokrajine gotovo za cijelo hrvatsko etničko područje nedvojbeno svjedoči i o tomu da je ono bilo pod vrhovnom vlašću kralja Tomislava.

Ove školske godine željeli bismo pozornost usmjeriti na osobu i doba Tomislava, prvoga hrvatskoga vladara uz kojega se može razložno vezati kraljevski naslov (*rex*), a čije je djelovanje najuže vezano upravo uz kontekst dvaju splitskih crkvenih sabora (inače najvažniji pisani izvor o ovom vladaru). Tisuću stota obljetnica prvoga spomena Tomislava kao kralja, prilikom održavanja prvoga splitskoga crkvenoga sabora, dobrodošao je povod da iznova sagledamo svoje znanje i spoznaje o Tomislavu i njegovu dobu. Jednako tako, s početkom Hrvatskoga Kraljevstva, koje je pripadalo zapadnomu kršćanskomu nasljeđu, na hrvatskim se prostorima pojavljuju prvi dokumentirani glasi o glagoljici i crkvenoslavenskomu jeziku u bogoslužju, koji će u idućim stoljećima postati kulturno i identitetsko obilježje Hrvata. Ono na samom splitskom crkvenom saboru 925. godine nije zabranjeno ni osuđeno, nego je smješteno u okvire zapadno-latinske kršćanske crkvene hijerarhije na hrvatskom području. Time je glagoljica ukorijenjena u hrvatski kulturni i duhovni identitet te je kroz iduće tisućljeće oblikovala hrvatsku pismenost, kulturu i duhovnost, postavši ona riječ koja otkriva riječ Božju najširim slojevima hrvatskoga naroda.

S tim svim u vezi pozivamo vas da o svemu tomu zajednički razmišljamo, čitamo i učimo. U ovom priručniku pripravili smo najvažnije teme i njihov sadržaj. Nadamo se da će vas obogatiti u vašim dosadašnjim spoznajama i proširiti horizonte onih budućih.

Priručnik je podijeljen na šest poglavlja. U prvom poglavlju obrađeno je papinstvo od VII. do XI. st. U drugom poglavlju riječ je o povijesnim izvorima o Tomislavu i njegovu dobu, u trećem se obrađuje Tomislav i njegovo kraljevstvo, a u četvrtom Crkva u Tomislavovo vrijeme. Peto poglavlje posvećeno je glagoljaštvu u vrijeme kralja Tomislava, a zaključno, šesto, govori nam o Tomislavu nakon Tomislava, to jest o obljetnici proslave tisuću godina Hrvatskoga Kraljevstva, 1925. godine. Tekstove su pisali naši ugledni stručnjaci koji se bave ovim razdobljem naše hrvatske i crkvene i civilne povijesti.

Želimo vam uspješno učenje, plodno i nadahnuto natjecanje te obilje znanja i novih spoznaja o važnim događajima naše nacionalne i crkvene povijesti koji su dio našega nacionalnoga i vjerničkoga identiteta.

Prof. dr. sc. Marko Trogrlić

Koordinator autorskoga tima

Split, srpanj 2024. godine

1. PAPE I HRVATI U VRIJEME HRVATSKIH VLADARA

Odnosi papinstva i Hrvata mnogostruki su i kreću se od upoznavanja u vrijeme papa Grgura I. Velikoga i Ivana IV. Dalmatinca do međunarodnoga priznavanja za pontifikata Ivana VIII. i Grgura VII.

Nakon Gota, Huna, Vandala i Avara, početkom VII. st. prostor između Drave i Jadrana zauzimaju Hrvati. Prethodne su invazije na tom području ugrozile rimske gradove, mnoge porušile, a moguće je da su i Hrvati djelomično sudjelovali u barbarskom pustošenju. **Papa Ivan IV. Dalmatinac** (640. – 642.) šalje opata Martina u Dalmaciju i Istru, s nakanom otkupa kršćanskih zarobljenika koje su zarobili pogani. Među njima su zasigurno bili i Hrvati. Vraćaju se s kostima ilirskih svetaca Anastazija ili Staša (2. pol. III. st. – 308.), Mavra, Venancija, i drugih mučenika pod Dioklecijanom, koji će biti pohranjeni pokraj krstionice Lateranske bazilike. Tako je papa Ivan na neki način povijesna poveznica papinstva i Hrvata, jer kao Rimljanin (romanizirani Ilir) s područja Dalmacije ima pastoralni i osobni interes skrbiti se za te krajeve te nije isključeno da je podržavao misionarske pothvate (pokršćavanje) među novonaseljenim narodima, pa stoga i među Hrvatima, no kratkoća njegova pontifikata onemogućila je neki veći uspjeh.

O uspješnom pokršćavanju govori i **papa Agaton** (678. – 681.) kada u izvješću caru Konstantinu IV. Pogonatu 680. godine piše da »misionari s uspjehom djeluju među novoobraćenim Langobardima, Francima, Slavenima...«. U tom bi kontekstu Slaveni bili Hrvati. Konstantin VII. Porfirogenet u svojem djelu *O upravljanju Carstvom* navodi: »pokršćeni Hrvati (...) nepokolebivom vjerom zaklinju da nikada neće provaljivati u tuđe zemlje i ondje ratovati, nego će radije živjeti u miru sa svima koji to htjednu«.

Pape djeluju i kao neposredan moralni autoritet vladara koji se smatraju kršćanskim vladarima. Tako je npr. knez Domagoj dao pogubiti jednoga urotnika unatoč zadanoj riječi da to ne će učiniti, pa ga **papa Ivan VIII.** godine 875. podsjeća na vladarsku velikodušnost, savjetujući mu da svoje protivnike ne kažnjava smrću nego izgonom iz zemlje, kao što to priliči jednomu kršćanskomu vladaru. To je primjer iznimne čovječnosti u postupanju, jer je u to vrijeme (a i poslije) bilo samorazumljivo da se politički protivnici kažnjavaju smrću.

Branimir se Ivanu obraća kao »drugi sin (te) u svemu želi biti vjeran i poslušan sv. Petru«. Papa mu 7. lipnja 879. godine priznaje zemaljsku vlast (*principatum terrenum*) nad cijelom Hrvatskom, što u političkoj terminologiji i praksi onoga vremena znači da se Hrvatsku smatra neovisnom i suverenom državom, jer ju takvom priznaje vrhovni crkvenopolitički autoritet tadašnje kršćanske Europe. Papa ga pozdravlja kao »najdražega sina«, što

je uobičajen izraz upućen vladarima, a ovaj mu zauzvrat obećava »odanost svoju i cijelog svog naroda«. Prijateljski odnosi hrvatskoga vladara Branimira i pape Ivana VIII. upotpunjeni su 880. godine uzajamnom razmjenom poslanika.

Papa Ivan X. (914. – 928.) šalje legata u Hrvatsku da istraži stanje Crkve u Hrvatskoj te da predsjedava splitskomu saboru, a Tomislavu priznaje titulu »kralja Hrvata«. U drugom pismu, naslovljenomu »Tomislavu, kralju Hrvata, i Mihajlu, uzvišenom knezu Humljana«, papa Ivan X. naglašava da nitko ne »sumnja da se slavenska kraljevstva spominju među prvencima opće Crkve«, pa, obraćajući se »cijelom narodu koji nastava Slavoniju i Dalmaciju« traži da ovi »svoju djecu od malih nogu (*a cunabulis*) studijem preda(ju) Bogu, (...) jer koji bi se odabrani sin Rimske Crkve, kao što ste vi, radovao prikazivati Bogu misnu žrtvu na barbarskom ili slavenskom jeziku«.

U potvrdi zaključaka splitskoga sabora iz 928. godine **papa Lav (Leon) VI.** (928. – 929.) ističe da splitskomu nadbiskupu »u zemlji Hrvata« (*in Croatorum terra*) pripadaju ista prava koja je nekoć u starini imala salonitanska Crkva.

Utjecaj Rima oduvijek je bio temelj u oblikovanju Crkve u hrvatskom narodu, a taj je proces na neki način doživio svoj vrhunac upravo u odnosima **pape Grgura VII.** (1073. – 1085.) prema Hrvatskoj. Kralj Dmitar Zvonimir (1075. – 1089.) podupire reformnu politiku pape Grgura VII., moćnoga saveznika u obnovi Hrvatskoga Kraljevstva. Iz teksta Zvonimirove *zavjernice* spomenutomu papi u listopadu 1075. godine doznaje se da ga je, nakon izbora za kralja, opat Gebizon, izaslanik pape Grgura VII., »zastavom, mačem, žezlom i krunom u crkvi svetog Petra u Solinu uveo u upravu kraljevstava Hrvatske i Dalmacije«. Opat Gebizon okrunio je Zvonimira nakon što su ga narod i kler jednoglasno izabrali (aklamirali) za kralja Hrvatske i Dalmacije, što je stari rimski ceremonijal.

Hrvatski se vladar prigodom krunidbe obvezao da će promicati pravednost i dostojanstvo osoba te će se odlučno suprotstavljati prodaji ljudi u bilo kojem obliku i primoravanju slobodnih na podređenost i ropstvo. Zvonimir se odriče prava na »laičku investituru«, Crkvi obećava pomoć u suzbijanju »simonije« i »nikolaitizma«, te će sprječavati sklapanje nezakonitih i razvrgavanje zakonitih brakova u vremenu kad su konkubinat i nezakonite bračne veze bile raširena pojava.

Zvonimirova prisega vjernosti odraz je crkvenih i društvenih prilika onoga doba. Podvrgavanje papi nije bilo vazalско neposredno podlaganje nego priznavanje duhovnoga autoriteta koji zadire u kvalitetu političkoga upravljanja na kršćanski način. Godišnji dar papi od 200 bizantskih zlatnika simbolički je znak potpore svjetovnoga vladara poglavaru

univerzalne Crkve. Takvu praksu slanja novčane potpore papi, tzv. *tributum* (tribut) ili *pensio*, imala je većina vladara u Europi onoga vremena, npr. suvremenici kralja Zvonimira engleski kralj Vilim Osvajač i danski kralj Swein Estridson, koji su suvereni vladari, za razliku od npr. talijanskih kneževina (*ducati*) Spoleta i Beneventa, koji su lenksi podanici Papinske Države.

Papinska pisma iz druge polovice XI. st. odraz su rimskoga nastojanja da se u Hrvatskoj ostvare temeljne odrednice opće crkvene obnove. Naime, odmah po završetku rimske sinode godine 1074. papa Grgur VII. šalje u Hrvatsku svojega legata Gerarda (Girarda) da na nacionalnom saboru dalmatinskih i hrvatskih biskupa održanom u Splitu 1074./1075. utvrdi smjernice za korjenitu obnovu crkvenih struktura i kršćanskoga života. Na spomenutom saboru rehabilitirani su crkvenoslavenska liturgija i popovi glagoljaši, koje je pokrajinska sinoda petnaestak godina prije toga (1060.) osudila, a papa Nikola II. godine 1061. zabranio. Tom je prigodom splitski nadbiskup Lovro (1059. – 1099.), Zvonimirov prijatelj i savjetnik, svečano posvetio Formina za biskupa nanovo uspostavljene dijeceze u Ninu, nekadašnjem sjedištu »hrvatskoga biskupa« Grgura. Na taj je način prostor Hrvatske zaokružio svoju jedinstvenu crkvenu strukturu i jedinstvo u kojem više nije dominantna podjela na »hrvatske« i »romanske« biskupije, koje su sada sve biskupska središta Hrvatskoga Kraljevstva.

1. IZVORI O TOMISLAVU I NJEGOVU DOBU

Tomislav (Trpimirović) bio je hrvatski vladar od 910. do 928. godine prema **genealogiji** koju je rekonstruirao i uspostavio Ferdo Šišić 1914. godine. U zapisanim povijesnim vrelima spominje se s naslovom *dux Croatorum* (knez Hrvata) i *rex Croatorum* (kralj Hrvata).

Nije otkriven ni jedan epigrafički spomenik s imenom kralja Tomislava, a diplomatski zapisi sačuvani su kao kasniji prijepisi. Osim diplomatskih dokumenata o vremenu kralja Tomislava svjedoče suvremeni ili kasniji narativni spisi.

Među diplomatske dokumente ubrajamo papinska pisma i akta crkvenih provincijalnih sabora održanih u Splitu iz razdoblja 925. – 928. godine. Drugi spis koji ima donekle diplomatske značajke jest spomen Tomislava kao kneza (*dux*) u djelu *Historia Salonitana* iz XIII. st. Ime kralja Tomislava zapisano je i u *Ljetopisu popa Dukljanina* iz XII./XIII. st., a više narativnih vrela, uglavnom bizantskih, navodi pobjede Hrvata nad Mađarima i Bugarima koje su se zbile u vrijeme vladanja kralja Tomislava. Iako se kralj Tomislav ne spominje imenom u tim bizantskim spisima, po navođenju drugih povijesnih osoba koje sudjeluju u sukobu i po bizantskim datacijama ti uspjesi hrvatske vojske odgovaraju vremenu vladanja kralja Tomislava. Najviše pouzdanih podataka o Hrvatima i Hrvatskoj sadrži djelo Konstantina Porfirogeneta, suvremenika kralja Tomislava. Naslov *kralj (rex)* prvi put se spominje u pismima pape Ivana X. (914. – 928.) koja su sačuvana u prijepisima iz XVI. st. u nekoliko primjeraka rukopisa nazvanoga *Historia Salonitana Maior*.

Historia Salonitana Maior (HSM)

Historia Salonitana Maior (HSM) po svojoj je strukturi kompilacija više starijih različitih zapisa. Naziv HSM dao je Daniele Farlati (1690. – 1773.), talijanski isusovac i crkveni povjesničar, autor poznatoga djela *Illyricum sacrum*, koje se bavi crkvenom poviješću Ilirika od početaka i u njemu je sačuvan veliki broj dokumenata. Sadržaj HSM-a sastoji se najvećim dijelom od nekoliko integralnih dijelova – poglavlja *Salonitanske povijesti (Historia Salonitana – HS)* Splitsanina Tome Arhiđakona (1200. – 1268.) dopunjenih dokumentarnom građom, pa je Farlati smatrao da je Toma Arhiđakon i autor HSM-a. Među odabrana poglavlja *Salonitanske povijesti* kompilator je umetnuo zaključke salonitansko-splitskih crkvenih sabora s papinim pismima iz VI., X. i XII. st. te epitaf kralja Zvonimira i još nekoliko diplomatskih dokumenata. Na znanstvenom kritičkom propitivanju navedenih

dokumenata i dobivenim rezultatima koji su prihvaćeni zaključeno je da se hrvatski vladar Tomislav prvi put 925. pojavljuje s naslovom *kralj* u pismima pape Ivana X. (914. – 928.).

Prigodom obilježavanja 1100. obljetnice prvoga spomena hrvatskoga vladara Tomislava s naslovom kralja, pa tako i Hrvatskoga Kraljevstva, predstavljamo skupinu dokumenata iz HSM-a u kojima je dva puta Tomislav naveden kao *kralj*. To su tri pisma pape Ivana X., jedno pismo pape Lava (Leona) VI. (928. – 929.) i zaključci I. i II. splitskoga crkvenoga sabora. Dokumenti su međusobno sadržajno povezani i odnose se na proces uspostave salonitanske/splitske metropolitanske Crkve u Splitu.

Šest je dokumenata sačuvano u HSM-u:

1. **Pismo pape Ivana X.** upućeno je salonitanskomu (splitskomu) nadbiskupu Ivanu i njegovim sufraganima. Papa kori nadbiskupa jer nije posjetio Apostolsku Stolicu, naređuje mu da iskorijeni Metodov nauk i da zabrani u Crkvi uporabu bilo kojega drugoga jezika osim latinskoga. Papa Ivan X. poziva se na svoju dužnost nasljednika Stolice sv. Petra. Najveći dio pisma odnosi se na poziv iskorjenjivanja Metodova nauka koji je u suprotnosti s evanđeljem, kanonskim i apostolskim knjigama. Iz samoga pisma ne može se zaključiti da se Metodova doktrina odnosi na glagoljicu, iako papa u nastavku pisma izričito opominje da se služba Božja obavlja na latinskom jeziku. U uvodnom predtekstu papina pisma, gdje se pojašnjavaju okolnosti koje su ga potaknule na slanje poruke i legata, navodi se kralj Tomislav: *Consulatu peragente in provincia Chroatorum et Dalmatiarum finibus Tamislao rege* (za vrijeme obnašanja konzulata/vladanja kralja Tomislava u pokrajini Hrvata i u krajevima Dalmacijâ).
2. Papini legati, ankonitanski biskup Ivan i palestrinski Lav (Leon) donijeli su **drugo pismo naslovljeno na hrvatskoga kralja Tomislava** i zahumskoga kneza Mihajla, salonitanskoga nadbiskupa Ivana, sve biskupe-sufragane, sve župane i čitav hrvatski kler i narod, kojim im papa preporučuje da pomladak poučavaju u latinskom jeziku, a ne u »barbarskom ili slavenskom«. To se pismo ponekad tumači kao zabrana uporabe glagoljice. Međutim, iz njega je vidljivo da je ono sastavljeno biranim diplomatskim rječnikom svojstvenim stilu papinske kancelarije kada se obraća crkvenim i svjetovnim prvacima te kleru i narodu uz preporuku poučavanja pomlatka na latinskom jeziku. Savjetuje se crkvenim i svjetovnim velikodostojnicima da prihvate odredbe i jezik legata. Papa podsjeća i na obvezu crkvene desetine. Iz pisma najviše zrači papin poziv na vjernost Rimskoj Crkvi.

3. Treći su spis **zaključci I. splitskoga sabora** datirani oko 925. godine. Papini legati ankonitanski biskup Ivan i palestrinski Leon održavaju sabor u Splitu. Na njemu je doneseno petnaest zaključaka o kojima će biti više riječi kasnije.
4. U isto vrijeme **papa Ivan X. potvrđuje zaključke splitskoga sabora** osim onoga o ninskom biskupu Grguru kojemu zamjera da je želio za sebe primat dalmatinskih biskupa, tj. metropolitansku vlast u Hrvatskoj. Ujedno papa poziva splitskoga nadbiskupa Ivana da s ninskim biskupom Grgurom ili jednim sufraganom dođe u Rim kako bi međusobno razriješili spor.
5. Sljedeći spis datiran je oko 928. godine i sadrži **zaključke II. splitskoga sabora**. Sabor je održan pod papinim izaslanikom biskupom Madalbertom koji se vraćao iz Bugarske nakon posredovanja u postizanju mira Hrvata i Bugara. Sinodi je bio nazočan *princeps Croatorum* i njegovi prvaci. Najvažniji zaključak toga sabora jest onaj o ukidanju Ninske biskupije, jer ona to nije bila od starine. Određuje se da se ninski biskup Grgur premjesti u jednu od tri »stare« biskupije: Skradinsku, Sisačku ili Delminijsku ili u sve tri »ako ga to veseli«.
6. Šesti spis u ovoj skupini dokumenata jest **potvrda zaključaka II. splitskoga sabora**. Zaključke je potvrdio nasljednik pape Ivana X. papa Lav (Leon) VI. (925. – 929.). Završni je čin dodjela palija splitskomu metropolitu Ivanu. Splitska nadbiskupija tako postaje metropolitanska Crkva u čitavoj Hrvatskoj kojoj su sufragani i biskupi iz dalmatinskih gradova. Time je završen proces obnove i potvrda salonitanske metropolije sa sjedištem u Splitu gdje se po I. zaključku prvoga splitskoga provincijalnoga sabora nalaze kosti sv. Dujma. Pismo je naslovljeno na zadarskoga biskupa Formina i ninskoga biskupa te sve sufragane. Osim potvrde zaključaka o granicama biskupija najvažnija je odluka o postavljanju biskupa Grgura u Skradinsku biskupiju.

Iako je iz vremena X. st. sačuvano malo papinih pisama usporedba njihova stila i vokabulara s pismima pape Ivana X. upućenih kralju Tomislavu, knezu Mihajlu te crkvenim dostojanstvenicima u potpunosti odgovara stilu dokumenata koji su izlazili iz papinske kancelarije u to vrijeme. Osobe i događaji koji se spominju također potvrđuju njihovu

vjerodostojnost. Nakon svih navedenih dokumenata i kritičkoga propitivanja danas nema sumnje da je 925. godina kada se pojavljuje prvi hrvatski vladar s naslovom kralja.

Toma Arhiđakon u *Katalogu biskupa o kojima postoji spomen* uz splitskoga nadbiskupa Ivana i 914. godinu navodi Tomislava s naslovom *dux*. Taj je podatak vjerojatno preuzet iz nekoga diplomatskoga dokumenta na temelju kojih je Toma inače komponirao svoju *Salonitansku povijest*. Izvori ne bilježe kako je i kada Tomislav dobio naslov kralja, ali ga papina kancelarija dosljedno njime titulira. Zapis u *Salonitanskoj povijesti* glasi: »Ivan je bio nadbiskup godine Gospodnje devetsto četrnaeste u doba kneza Tomislava.«

Ljetopis popa Dukljanina

Pitanje mjesta krunidbe kralja Tomislava također je u historiografiji bilo razmatrano i to na temelju navoda u srednjovjekovnoj kronici poznatoj pod nazivom *Ljetopis popa Dukljanina* (*Regnum Sclavorum – Kraljevstvo Slavena*) ili *Barski rodoslov*. Taj je spis zanimljiv za povijest Južnih Slavena. S obzirom na njegov sadržaj većina povjesničara smatra da je djelo nastalo u Baru u XII. st. i da ga je sastavio nepoznati barski svećenik s namjerom da se obrane prava Dukljansko-barske nadbiskupije kao metropolije u odnosu na Dubrovačku nadbiskupiju. Sačuvana su dva rukopisna primjerka *Ljetopisa* na latinskom jeziku. Jedan se čuva u Vatikanskoj biblioteci, a drugi u Beogradu u Narodnoj biblioteci; oba su iz sredine XVII. st., a najstariji poznati tekst jest onaj u talijanskom prijevodu Mavra Orbinija iz 1601. godine, tiskan u djelu *O kraljevstvu Slavena* (*Il regno degli Sclavi*) za koji se drži da je nastao po starijem predlošku.

Sadržaj *Ljetopisa* nije homogen. Čini ga više različitih cjelina s nepovezanim sadržajima. Najprije tematizira dolazak Gota u rimsku provinciju Dalmaciju/Prevalitanu koji su izjednačeni sa Slavenima. Osnovni sadržaj koji pripovijeda povijest jest katalog gotsko-slavenskih vladara od V. do kraja XII. st. Piše o zamišljenom kraljevstvu Slavena, spominje kralja Svetopeleka koji je održao sabor »u ravnici Dalme« (*in planitie Dalmae*). Govori o Bijeloj i Crvenoj Hrvatskoj, odnosno Donjoj i Gornjoj Dalmaciji. Kad piše o hrvatskim kraljevima, navodi važan podatak o kralju Tomislavu za kojega kaže da je uspješno ratovao s ugarskim kraljem »Atilom«. Piše da je kralj Krešimir zauzeo »čitavu Bosnu«. Navodi neke vladare neobičnih imena i njihova nepouzdana rodoslovlja, legendu o osnutku Dubrovnika i povijest Duklje. Mnogi navodi nisu provjerljivi pouzdanijim vrelima, ali kritička analiza pojedinih dijelova i uspoređivanje s drugim zapisima pokazuje da postoje vrijedni podatci koji su uporabljivi u historiografskoj interpretaciji. Podatak o uspješnom ratovanju kralja

Tomislava protiv Mađara pouzdan je jer ga potvrđuju i drugi izvori. Geografski podatci iz *Ljetopisa* u usporedbi s navodima iz drugih narativnih zapisa (Konstantin Porfirogenet) i diplomatskih dokumenata pokazali su se pouzdanima.

Ljetopis kaže:

»Po njemu vladaše brat njegov Tomislav koji je bio po prirodi snažan, ali nije bio kao brat mu. Za vladanja Tomislavljeva pokrene vojsku ugarski kralj zvani Atila, da ga (Tomislava) savlada. Ali kralj Tomislav, hrabar mladić i snažan junak, zametne s njim mnoge vojne i uvijek ga natjera u bijeg. I rodi Tomislav sinove i kćeri i u trinaestoj godini svoga kraljevanja umre.«

Starija je hrvatska historiografija pokušala izjednačivati imena nekih vladara iz *Ljetopisa* s povijesnim osobama, a sabor »u ravnici Dalme« smjestila je na Duvanjskom polju. Prvi je takvu misao iznio Ivan Kukuljević Sakcinski, a popularizirao ju je T. Smičiklas, ali prihvatio i V. Klaić. Povezujući te navode stvorena je legenda da je na saboru u »ravnici Dalme«, tj. Duvanjskom polju okrunjen za kralja Svetopelek koji je u nekim aspektima izjednačen s prvim hrvatskim kraljem Tomislavom. Na temelju tih je navoda Duvanjsko polje prihvaćeno kao mjesto krunjenja kralja Tomislava sa svim kasnijim implikacijama, do danas. Duvanjsko polje kao mjesto održavanja sabora na kojem je kralj Tomislav okrunjen, u znanosti je odbačeno, ali je zaživjelo kao legendarno »mjesto sjećanja«.

U *Ljetopisu* je ovako opisan čin krunidbe:

»Došavši tako kardinali i biskupi, nađu kralja (Svetopeleka) u polju Dalmi, i on ih primi s velikom počasti i poštovanjem. Tada kralj naredi da se na istom polju Dalmi sakupe svi narodi njegove zemlje i kraljevstva... Bude okrunjen kralj rukom vikara Honorija i kardinala i biskupa, a okrunjen bi na način rimskih kraljeva...«

Bizantski car Konstantin Porfirogenet

Suvremenik kralja Tomislava bio je bizantski car Konstantin Porfirogenet (Grimiznorodeni). Živio je u prvoj polovici X. st. (905. – 959.). Zbog rane smrti oca Lava VI. Mudroga bio je suvladar strica Aleksandra, pa Romana Lekapena, a od 945. godine samostalno vlada. U vrijeme suvladarstva bavio se kulturnim, političkim i književnim radom. Skupljao je djela antičkih grčkih i latinskih autora. Sam je napisao više spisa političko-povijesnoga karaktera od kojih je najzanimljiviji *O upravljanju Carstvom (De administrando imperio)* namijenio kao priručnik za upravljanje sinu Romanu. Taj je spis najvažnije vrelo za hrvatsku povijest prve polovice X. st., a odnosi se upravo na vrijeme kralja Tomislava, suvremenika *Cara-pisca*, kako se još naziva Konstantina Porfirogeneta.

U djelu *O upravljanju Carstvom* Konstantin Porfirogenet je u nizu praktičnih uputa o vođenju vanjske politike donio velik broj podataka o povijesti, običajima i državnom poretku naroda koji su živjeli kao susjedi ili podanici Bizantskoga Carstva. Na hrvatsku se povijest odnose poglavlja 29. – 31. i djelomice poglavlje 32. U sastavljanju spisa *De administrando imperio* Konstantin Porfirogenet se koristio starijim spisima antičkoga grčkoga i latinskoga podrijetla, ali i izvješćima koja je očito dobivao iz dijelova svojega Carstva. Zbog takve metodologije nije uvijek lako pratiti i shvatiti slijed zbivanja, ali i opise tema, jer se u kompiliranju autora i vjerodostojnih izvješća »sudaraju« podatci i navodi iz različitih razdoblja.

U poglavljima 29. – 31. donose se podatci o doseljenju Hrvata, o njihovoj povijesti do polovice X. st. Poglavlje 29. nosi naslov *O Dalmaciji i narodima koji u njoj stanuju*. Ono se velikim dijelom odnosi na rimsku antičku Dalmaciju, a osuvremenjeno je podacima iz vremena Cara-pisca. Piše kako su Dalmaciju zaposjeli Slaveni i Avari te bilježi da su se preostali Romani sklonili u Raguzu (Dubrovnik), Aspalaton (Split), Tetrangurin (Trogir), Diadoru (Zadar), Arbu (Rab), Veklu (Krk) i Opsor (Osor). U istom je poglavlju donio glavne značajke tih primorskih gradova.

Prvi je opis Dubrovnika, tj. Raguze, grada koji su naselili rimski građani iz Epidaura i Salone.

Nakon toga slijedi opis Splita (Aspalatona). Spominje Dioklecijanovu palaču koja je ponajviše razvaljena. Sačuvan je samo gradski biskupski dvor i hram sv. Dujma u kojem leži njegovo tijelo. Navodi da je u istom gradu pokopan i sv. Anastazije. Vrlo detaljno opisuje gradske bedeme i njihovu konstrukciju. Ti su opisi vjerodostojni jer su vidljivi i sada.

Za Trogir (Tetrangurin) piše da je mali otok od kopna odvojen uskim morskim prolazom. Ističe da je u tom gradu pokopan sv. Lovro. Pišući o Kotoru (Dekatera) vrlo

detaljno opisuje njegov smještaj uz more ispod visokih planina te crkvu sv. Trifuna. U Zadru spominje crkvu sv. Anastazije u kojoj leži svetičino tijelo, a uz nju navodi crkvu sv. Trojice (danas sv. Donata).

Za ranosrednjovjekovnu hrvatsku povijest osobito je važno 30. poglavlje (*Rasprava o tematu Dalmaciji*), u kojem se iznose ključni podatci o doseljenu Hrvata na prostore gdje danas žive. U 31. poglavlju (*O Hrvatima i pokrajini u kojoj sada stanuju*) razmatra se podrijetlo Hrvata i donose podatci o njihovim običajima i društvenom uređenju. Konstantin Porfirogenet donosi popis naseljenih gradova u Hrvatskoj (»krštenoj«) te navodi pomorsku trgovinu po Jadranu.

»Krštena Hrvatska ima ove naseljene gradove: Nin, Biograd, Velicin, Skradin, Hlijevno, Stup, Knin, Kori, Klobuk. Veliku takvu moć i množinu naroda imaše Hrvatska do arhonta Krasimera. (...) ni sagene ni kondure Hrvata ne polaze u rat ni protiv koga, osim ako ih netko napadne, nego s tim brodovima hrvatski trgovci plove od luke do luke po neretvanskom kraju i po dalmatinskom zaljevu sve do Venecije.«

Posebnu su pozornost izazivali zapisi o vojnoj moći Hrvatske, a iznesene brojčane podatke često se propitivalo smatrajući ih preuveličanima.

»Krštena Hrvatska postavlja konjaništva do 60 000, a pješaštva 100 000 i sagena do 80 i kondura do 100. Na sagemama imaju po 40, na kondurama po 20, a na manjim kondurama po 10 ljudi.

Veliku takvu moć i množinu naroda imaše Hrvatska do arhonta Krasimera (Krešimira). Pošto ovaj umre, a sin njegov Miroslav vladaše 4 godine, od ruke bana Pribine pogibe, i u zemlji nasto raskol i razdor veliki, umanju se broj i konjaništva i pješaštva i sagena i kondura, što imahu Hrvati. Danas imade sagena 30, male i velike kondure, i konjaništvo i pješaštvo.«

Vrlo je teško donositi točnu procjenu o snazi hrvatske vojske, ali da je bila snažna, potvrđuju Tomislavovi ratni sukobi odnosno pobjede protiv Mađara i Bugara.

U 32. poglavlju (*O Srbima i zemlji u kojoj sada stanuju*) nalazi se podatak o sukobu Bugara i Hrvata. Bugari su napali Srbiju 924. godine, u vrijeme cara Simeona, i porazili ju, a njihov je župan Zaharija pobjegao u Hrvatsku. Nakon toga došlo je do sraza goleme bugarske vojske pod vodstvom Alogobotura. Nije jasno je li Alogobotur osobno ime vojskovođe ili je

iskrivljeni oblik opće imenice u bugarskom jeziku za »velikoga zapovjednika junaka«, tj. cara Simeona.

Poznata hrvatsko-bugarska bitka odigrala se 27. svibnja 927. ili 926. godine. Hrvati su teško porazili Bugare.

Konstantin Porfirogenet ovako piše:

»U to sad doba pođu ratom svi Bugari pod Alogoboturom na Hrvatsku, i svi budu tamo pogubljeni.«

U to je vrijeme bugarska vojska bila jedna od najjačih u Europi. Budući da nije navedeno gdje se bitka odigrala, u hrvatskoj se historiografiji smješta na najrazličitija mjesta. Najčešće se navode bosanske planine, a neki povjesničari čak spominju i područje kod Imotskoga. Ali ako se uzme u obzir da su po Caru-piscu Bugari bili na Dunavu i da je to bila dodirna točka s Hrvatima i Mađarima s kojima su se također sukobljavali Bugari i Hrvati, onda je opravdano pomišljati da mjesto bitke treba tražiti tu negdje, u istočnoj Slavoniji. Ta pobjeda Hrvata nad moćnom vojskom potvrđuje i autentičnost podataka o hrvatskoj vojnoj sili koju donosi Konstantin Porfirogenet.

Poznata hrvatsko-bugarska bitka zabilježena je detaljnije u više bizantskih pisaca. Poznata zbirka povijesnih spisa *Vremenopis* koju je započeo u IX. st. redovnik Teofan imala je tzv. *Nastavljača Teofana* (*Theophanes Continuatus*) u XI. st. Bio je to Ivan Skilica (Ioannes Scylitzes) koji je nastavio Teofanov *Vremenopis* i donio opis hrvatsko-bugarskoga sukoba. Tekst glasi:

»Na 27. mjeseca svibnja, tijekom 15. indikcije, Symeon, vladar Bugara, vodio je vojsku protiv Hrvata u bitci dok se borio s njima, biva poražen i svi pod njim bijahu pobijeni... i Symeon umire u Bugarskoj, što svršava njegov život, nadvladan tugom i slomljena srca... I čuvši o Simeonovoj smrti, susjedni narodi, Hrvati, Mađari i ostali, odluče napasti Bugare...«

U cijelosti ga je u svojoj kronici *Pregled povijesti* preuzeo **Georgije (Juraj) Cedren** (**Georgius Cedrenus**), (XI./XII. st.). Opisao je događaje iz opće povijesti »od postanka svijeta« do dolaska na vlast bizantskoga cara Izaka I. Komnena 1057. Ovako glasi njegova vijest o pobjedi Hrvata nad Simeonom:

»U mjesecu svibnju, tijekom 15. indikcije, Symeon, vladar Bugara, napadne Hrvate, i, u borbi s njima, biva poražen u neprohodnoj regiji i izgubi svu vojsku... Symeon

umire od infarkta u Bugarskoj... Zatim, čuvši o Simeonovoj smrti, susjedni narodi, Mađari, Srbi, Hrvati i ostali odlučiše napasti Bugare.«

Ivan Zonara (Ioannes Zonaras), bizantski pisac iz XII. st. autor je djela *Epitome (Epitome historiarum)* u 18 knjiga. Piše povijest od nastanka svijeta do smrti Aleksija Komnena (1118. godine).

»Ali bugarski vladar Simeon, krvožedan i nemiran čovjek, napadne hrvatski narod i, poražen u neprohodnoj regiji, izgubi svu vojsku... Simeon umire slomljenog srca (infarkt).«

Sličan se opis nalazi i u *Povijesti prošlih vremena* kojoj je autor vjerojatno monah kijevskega samostana po imenu Nestor, a napisana je početkom XII. st.:

»I god 6430 (942). Simeon hodil na horvatov, i pobedili ego horvaty, i umer, ostaviv Petra, svoego syna, knyazem nad bolgarami.«

Bizantski pisci u svojim su historiografskim djelima prenosili vijesti o pobjedi hrvatske vojske nad Bugarima i njihovim velikim vladarom Simeonom. Pisci su se oslanjali na starije autore i podatci se međusobno slažu. Neki su od prethodnika preuzimali tekst gotovo od riječi do riječi, a ponekad su ih parafrazirali.

2. TOMISLAV I KRALJEVSTVO

Početak X. st. počeo je jenjavati utjecaj koji je nekadašnja franačka država imala na hrvatsko područje. Od dijelova na koje se Karolinško Carstvo raspalo, Istočno Franačko Kraljevstvo bilo je još preslabo da ostvari znatniju ekspanziju prema jugoistoku, Italija je bila razjedinjena, a papinstvo nemoćno i kompromitirano unutarnjim krizama. U toj situaciji politika Trpimirovića uglavnom se koncentrirala na odnose s Bizantom, odnosno na previranja između središnjih pokrajina Carstva i zapadnoga ruba Balkanskoga poluotoka. Rastuća sila bugarske države (od 913. godine Bugarskoga Carstva) glavni je akter tih političkih i vojnih zbivanja za vladavine ambicioznoga Simeona I. (893. – 927.), koji je stremio postati carem Bugara i Bizanta. Između Hrvata i Bugara stajala je Srbija, na čijem su se čelu brzo smjenjivali probugarski i probizantski vladari, često mijenjajući strane. U te borbe uključili su se Hrvati možda već u doba kneza Muncimira (oko 892. – 910.) pružajući utočište srpskim izbjeglicama pred bugarskim osvajačima, što se ponovilo u Tomislavovo doba. Jačanjem bugarskoga pritiska na Bizant poslije 913. godine jačala je i potreba Carstva da pronađe sebi saveznike onkraj bugarskih zemalja.

U isto vrijeme provale Mađara učinile su kraj velikomoravskoj državi (koja je obuhvaćala područja današnje Češke i Slovačke te rubne dijelove Mađarske, Poljske, Austrije i Njemačke), kao i Donjoj Panoniji, franačkoj vazalnoj kneževini između Save i Drave. Prema 41. poglavlju *De administrando imperio*, poslije propasti Velike Moravske 907. godine dio njezinih žitelja potražio je utočište među susjednim narodima, između ostaloga među Hrvatima. Bilo da se to dogodilo još za Muncimirove vladavine, ili početkom Tomislavove, primanje moravskih izbjeglica svjedoči o vojnoj stabilnosti Hrvatske i njezine sjeverne granice.

Najdulju i najrazvedeniju granicu Hrvatska je imala prema Bizantskoj Dalmaciji, ostatku carskih posjeda na istočnoj obali Jadrana, koji su se sastojali od osam otočnih ili priobalnih gradova: Krka, Osora, Raba, Zadra, Trogira, Splita, Dubrovnika i Kotora. Svaki je od gradova upravljao i okolnim otočnim ili kopnenim područjem (agerom, kotarom), a uz iznimku Trogira svi su ti gradovi bili i biskupska sjedišta. Bizantskoj Dalmaciji pripadala je većina dalmatinskih otoka, osim Brača, Hvara i Korčule, kojima su vladali Neretvani (žitelji Paganije ili Neretvanske kneževine između Cetine i Neretve). U Zadru kao metropoli Bizantske Dalmacije nalazilo se sjedište bizantskoga carskoga namjesnika (stratega), koji je u većini slučajeva istodobno bio poglavar grada (prior). Međutim, izvan zadarskoga područja vlast bizantskoga namjesnika slabo se osjećala, jer je pokrajina (*thema*) Dalmacija bila teritorijalno nepovezana; između gradova su se nalazila velika područja pod hrvatskom vlašću (između Raše i Zadra, Zadra i Trogira, Trogira i Splita), zahumskom vlašću (između Neretve i Dubrovnika) i travunijskom vlašću (između Dubrovnika i Kotora). Od vremena cara Bazilija I. (867. – 886.), Porfirogenetova djeda, carski su gradovi Dalmacije umjesto namjesniku u Zadru danak plaćali hrvatskomu vladaru te vladarima susjednih slavenskih država na jugu (Zahumlje, Travunija).

Unutarnji ustroj Hrvatske

Konstantin VII. navodi 11 hrvatskih županija: Livanjsku, Cetinsku, Imotsku, Plivsku, Psetsku, Primorsku, Bribirsku, Nonsku, Kninsku, Sidrašku i Ninsku, uz tri županije kojima upravlja ban: Krbavsku, Ličku i Gacku. Župani su u ime vladara upravljali povjerenim im županijama stolujući u utvrdama koje su često nosile isto ime kao županija (Knin, Nin, Bribir, Imotski). Dio župana zasigurno je postavljao vladar, ali dio možda i nije. Njihove ovlasti mogle su se odnositi na upravu županijom, ali i na zapovijedanje vojskom, prikupljanje poreza i sudbenu vlast. Tri gorske županije bile su iznimka: njima nisu upravljali župani, nego su dane na upravu jednomu jedinomu odličniku, pod naslovom *ban*, zbog toga što su posrijedi bili teritoriji najudaljeniji od središta države (koje se nalazilo u trokutu Nin-Knin-Solin) te samim time najizloženiji ekspanziji susjeda. Ustrojeni su kao granično područje (*krajina*). Iako je o preciznim linijskim granicama nemoguće govoriti u ranom srednjem vijeku, raspored hrvatskih županija ukazuje na to da je u unutrašnjosti vlast sezala do regija kraških polja Glamoča, Livna i Duvna te pojasa oko rijeka Vrbasa i Plive.

Sukob s Mađarima i sjeverne granice Hrvatske

Do sukoba s Mađarima, prema zapisu iz *Ljetopisa popa Dukljanina*, došlo je prije 925., jer je na prvom splitskom saboru ninskomu biskupu Grguru kao jedna od zamjenskih biskupija ponuđena Sisačka. Budući da Grguru nije mogla biti ponuđena biskupija na prostoru koji se nije nalazio pod Tomislavovom kontrolom, to znači da se vlast hrvatskoga vladara u tom trenutku morala protezati barem do Siska, odnosno do granica Sisačke biskupije između Save i Drave. Granice hrvatske države proširene tako daleko na sjever nisu bile moguće bez sukoba s prvim sjevernim susjedom – Mađarima, pa bi mutni navod iz *Ljetopisa popa Dukljanina* mogao biti daleka uspomena na uspješno vođeni rat s prvim Arpadovićima, ovdje personificiranima u liku Atila. Time se Tomislavova država proširila na dobar dio područja nekadašnje Donjopanonske kneževine koju su Mađari dokrajčili 20-ak godina prije toga. Nije isključeno da je pobjeda nad tada još nepokrštenim narodom Mađara motivirala Tomislavovo uzimanje kraljevskoga naslova.

Teze o Tomislavovu povezivanju Hrvatske kneževine i tzv. Panonske (Posavske) Hrvatske u jedinstvenu državnu zajednicu dvojbene su, i proistječu iz želja hrvatskih povjesničara i političara XIX. st. za prevladavanjem podijeljenosti tadašnjih hrvatskih zemalja u okviru

Austro-Ugarske Monarhije, koje su se nalazile pod različitim upravama (Banska Hrvatska, Dalmacija, Vojna krajina), posebice poslije Hrvatsko-ugarske nagodbe sklopljene 1868. godine. Takve se teze oslanjaju jedino na spornu vijest o Tomislavovoj borbi s Mađarima, kao i na vijest o Sisku kao biskupiji ponuđenoj Grguru Ninskomu. Tomislavova se vlast, doduše, u jednom trenutku vrlo vjerojatno protegnula na zapadni dio savsko-dravskoga međurječja, tj. na dio današnje sjeverozapadne Hrvatske, ali nema nikakvih svjedočanstava da je obuhvaćala prostor istočno od toga, odnosno današnju Slavoniju. Protumađarski karakter navedenih vijesti dobro se uklapao u kontekst hrvatske politike kasnoga XIX. st. Nema, međutim, ni ikakvih potvrda o mađarskoj vlasti u Slavoniji u X. st.

Zapadne granice Hrvatske

Hrvatska je na zapadu graničila s Istočnofranačkim Kraljevstvom, prethodnikom budućega Svetoga Rimskoga Carstva. Na čelu te monarhije tada se nalazi kralj Henrik I. Ptičar (919. – 936.), utemeljitelj Saske (Otonske) dinastije. Taj je vladar ratovao s Mađarima poput Tomislava te nastojao učvrstiti kraljevsku vlast kako bi bolje kontrolirao polunezavisna vojvodstva od kojih se sastojala istočnofranačka država (npr. Bavarska, Karantanija). Nisu zabilježeni nikakvi sukobi s Hrvatima u Tomislavovo doba, kada je granica dvaju kraljevstava tekla uzduž rijeke Raše u Istri.

Istočne granice Hrvatske

Spomen Tomislavova imena ponajviše bi se očekivao u Porfirogenetovoj vijesti o hrvatskoj pobjedi nad bugarskom vojskom. Taj je podatak sačuvan u 32. poglavlju (*O Srbima i zemlji u kojoj sada stanuju*), gdje se opisuje sudbina Srbije u velikom bizantsko-bugarskom ratu:

»Opet, Simeon posla drugu vojsku protiv kneza Zaharije, pod Knenonom, i Emnekona i Etboklia i također, zajedno s njima Časlava. Tada se Zaharija uplaši te pobjegne u Hrvatsku, a Bugari su poslali poruku županima da oni trebaju doći k njima i primiti Časlava za svoga kneza; pa prisegom su ih prevarili i odveli čak do prvog sela, odmah svezali te ušli u Srbiju, i uzeli sa sobom sveukupan narod i stare i mlade, i odveli su ih u Bugarsku, a samo neki su pobjegli i otišli u Hrvatsku i zemlja ostade pusta. Zatim, u to vrijeme ti isti Bugari pod Alogoboturom uđoše u Hrvatsku ratovati i tamo su oni svi bili pobijeni od Hrvata.«

Pružanjem utočišta srpskomu vladaru Zahariji hrvatski vladar upleo se u složenu smjenu bizantskoga i bugarskoga utjecaja nad ranosrednjovjekovnom srpskom kneževinom. Jedna jedina rečenica sažeto prepričava povlačenje srpskoga vodstva pred nadirućim Bugarima u Hrvatsku, gdje su potom bugarski osvajači pretrpjeli težak poraz. Spominje se poimence i poginuli Simeonov vojskovođa Alogobotur, ali ne i ime hrvatskoga vladara koji ga je nadvladao. Obično se smatra da je do sraza između Hrvata i Bugara došlo negdje u današnjoj Bosni, ili pak u Imotskoj krajini, najizbočenijim dijelovima zemlje prema istoku. Bizantski pisac Ivan Skilica opisuje bugarski poraz »na brdovitim mjestima«. Do bitke je moralo doći na kontaktnom području između Hrvata i Bugara: prema *De administrando imperio* Bugari su provalili »u Hrvatsku«, pa je izgledno da se radilo o jednoj od hrvatskih županija u dubljem zaleđu (Imota, Livno, Pliva?), ali točna lokacija nije poznata.

Mnogo kasniji bizantski pisci (Teofanov Nastavljač, Georgije Cedren, Georgije Hamartol) donose čak i točan datum bitke: 27. svibnja 927. godine. Oni se, i datum koji donose, ne smatraju pouzdanima, ali da je do bitke došlo, i to baš 926. ili 927. godine, dokazuje to što su papinski poslanici na II. splitski sabor prispjeli po povratku s misije posredovanja u sklapanju mira između Hrvata i Bugara; vijest o tome sačuvana je u tzv. Korčulanskom kodeksu. Godine 927. umire Simeon I., a njegovi nasljednici njeguju pomirljivu politiku prema Bizantu. Time su hrvatske istočne granice osigurane za idućih nekoliko desetljeća.

Ovim je vojnim uspjehom hrvatski vladar postigao trostruki cilj: pokazao se kao koristan saveznik Bizanta protiv tada najopasnijega takmaca Carstva na Balkanu, zaštitio je bizantski posjed na istočnoj obali Jadrana od bugarske opasnosti te se pozicionirao kao važan vojnopolitički akter na tom prostoru.

Vojna sila Hrvatske

Iako se često navodi da se vojna snaga Hrvatske opisana u *De administrando imperio* odnosi na »Tomislavovu Hrvatsku«, Car-pisac zapravo ne spominje ovoga kralja; spominje, doduše, razdoblje koje zahvaća i njegovu vladavinu:

»Krštena Hrvatska postavlja konjaništva do 60.000, a pješaštva do 100.000, i sagena do 80 i kondura do 100. Na sagemama imaju po 40, na kondurama po 20, a na manjim kondurama po 10 ljudi. Tako veliku moć i množinu naroda imala je Hrvatska do arhonta Krešimira.«

Porfirogenetovo djelo u isti je mah teorijsko i praktično. Praktično, jer predstavlja svojevrsni »korisnički priručnik« budućim vladarima za upravljanje Carstvom, pa je zato usredotočeno na povijest i zemljopis zemalja koje ga okružuju. Teorijsko, jer je snažno prožeto bizantskom političkom filozofijom, u čijem se središtu nalazi car i Konstantinopol, na čelu hijerarhije kršćanskih država svijeta. To znači da *De administrando imperio* i svi podatci sadržani u njem balansiraju između političke stvarnosti X. st. i svjetskoga poretka kakav su zamišljali Bizantinci. Zato ne treba sve podatke iz tog teksta uzimati zdravo za gotovo, jer dobar dio njih služi dnevopolitičkim ciljevima Carstva ili pak kao opravdanje ideologije Carstva (ili i jedno i drugo). Vijest o snazi i moći hrvatske vojne sile više kazuje o iskoristivosti Hrvata za trenutačne potrebe carske politike nego o njihovoj doslovnoj oružanoj snazi. Konkretni su brojevi nevjerodostojni, ali je čitava vijest ipak vjerodostojna.

Prevladava mišljenje da je carev podatak o 165 000 vojnika višestruko preuveličan, na što »upućuju izvori i procjene o demografskim i gospodarskim prilikama na području ranosrednjovjekovne hrvatske države te velika vrijednost vojne opreme, kao i usporedba s procjenama veličine franačke i bizantske vojske u tom razdoblju« (A. Nazor). To preuveličavanje vezuje se uz Porfirogenetovu potrebu da (pre)naglasu hrvatsku vojnu silu u kontekstu bugarsko-bizantskoga rata, kao potencijalno vrijedan resurs za Carstvo. Novije procjene povjesničara predlažu oko 2500 vojnika profesionalne vojske (1100 županijskih, 700 banskih i 700 kraljevskih vojnika), odnosno maksimalno 10 000 vojnika podložnih vojnoj obvezi u slučaju rata. Porfirogenetovi brojčani podatci imaju simbolično značenje te upućuju na *relativni* odnos snaga. Drugi smatraju da su dosadašnji autori pogriješno čitali tekst *De administrando imperio* (T. Živković). Poput antičkih Grka i Rimljana, srednjovjekovni Bizantinci nisu imali posebne znakove za brojeve, nego su ih pisali slovima (alfabeta). Pogriješnim čitanjem i prepisivanjem brojeva i kratica došlo se do pretjeranih podataka, a stvarni bi broj iznosio 3000 – 4000 konjanika i 20 000 pješaka, dok bi zapisani broj brodova bio ispravan.

Hrvatski vojni kapaciteti prenaplašeni su u Porfirogenetovu prikazu, s jedne strane, zbog hrvatskoga uspjeha u sukobu s Alogoboturom koji je ostavio jak dojam na Bizantince (ta je hrvatska pobjeda bila za Bizant toliko važna da ju bilježe i pisci nakon Porfirogeneta); s druge strane, Hrvati postaju prepoznatljiviji kao dobrodošli saveznici Carstva na zapadnim granicama bugarske države te ih se može iskoristiti za zatvaranje obruča oko Bugara. Taj je dojam izravno utjecao i na zapažanje Cara-pisca da »Hrvati nikad nisu bili podložni

Bugarima i nikad im nisu plaćali danak«. Iz toga se vidi da su bizantske elite računale na Hrvate kao protutežu Bugarima u toj teškoj situaciji.

Jadranske granice Hrvatske

Plodove tih ciljeva hrvatski je vladar počeo dobivanjem na upravu dalmatinskih gradova od Krka do Splita, odnosno onoga dijela bizantske provincije Dalmacije s kojim je graničila Tomislavova Hrvatska (bez Dubrovnika i Kotora). Lojalnost iskazana u ratu tumači se u historiografiji kao razlog povjeravanja političke vlasti Tomislavu nad dotad bizantskim gradovima. To je i razlog zašto on kao svjetovni vladar saziva crkveni sabor u Splitu 925. godine, ravna njegovim radom i predstavlja jamstvo njegova održavanja i provođenja njegovih zaključaka. Prema sačuvanim tekstovima, bizantski car ili predstavnici carske vlasti u Dalmaciji na zasjedanjima sabora nisu imali udjela. Jedini su svjetovni vladari na saborima Tomislav i Mihajlo, obojica prisutni kao politički poglavari onih područja na koje se sabori odnose: prvi nad Hrvatskom i biskupskim gradovima od Krka do Splita, drugi nad Zahumljem od Neretve do Dubrovnika i biskupskim gradom Stonom, svojim vladarskim sjedištem. Tomislavova politička i vojna moć bila je okvir tada ostvarenomu crkvenomu povezivanju Dalmacije s Hrvatskom. Tako postignuta integracija ostat će trajna. Ipak, točna narav Tomislavove vlasti u Dalmaciji nije poznata, jer ostaje nejasno je li uključivala upravnu, vojnu i sudsku nadležnost, pravo ubiranja poreza itd. Iz akata splitskih crkvenih sabora proizlazi da je on u Dalmaciji vladao kao konzul u ime bizantskoga cara, kao njegov predstavnik. Carstvo se, naime, nikad nije formalno odričalo vlasti nad svojim teritorijima, čak ni kada nad njima više nije imalo nikakve moći. Time je, prema shvaćanjima Bizanta, Tomislav postao dio bizantske državne hijerarhije, odnosno carski dužnosnik. Sličan je položaj postigao Tomislavov južni susjed, zahumski knez Mihajlo Višević, koji je od bizantskoga dvora dobio položaj patricija i funkciju prokonzula (premda se na području njegove kneževine, koja je Dubrovnik samo dodirivala sa zapada, nisu nalazili gradovi carske Dalmacije).

Tomislavov kraljevski naslov, pitanje krunidbe i sabor na Duvanjskom polju

U aktima prvoga splitskoga crkvenoga sabora 925. godine Tomislav se dvaput spominje kao kralj – prvo u uvodu u zapisnik sabora, a zatim i u pismu pape Ivana X.:

»U vrijeme presvetoga pape Ivana, dok je bio konzul u pokrajini Hrvata i u krajevima Dalmacija kralj Tomislav, a u svojim krajevima Mihajlo bio knez. Kad je preblaženi

Ivan bio na stolici rimske crkve spomenuti kralj Hrvata i Mihajlo sa svojim velikašima i biskupima (...)

Ivan biskup, sluga slugu Božjih, ljubljenom sinu Tomislavu, kralju Hrvata, i Mihajlu, izvrsnom knezu Humljana, te prepoštovanom i presvetom bratu našem Ivanu, nadbiskupu crkve salonitanske, i svim podložnim biskupima, nadalje svim županima i svim svećenicima i čitavu narodu koji boravi u Slavoniji i Dalmaciji, predragim našim sinovima.«

Ključan je podatak da je Tomislav 914. godine još uvijek *dux*, a 925. godine već je *rex*, pa se može zaključiti da je u međuvremenu postao kralj. Budući da dokaza o krunidbi ili ustoličenju nema, Tomislavov uspon na najviši vladarski položaj tumači se jačanjem, širenjem hrvatske države, Tomislavovom moći kao vladara, uspostavom njegove vlasti u Bizantskoj Dalmaciji i vojnim uspjesima nad Mađarima i Bugarima.

Papino pismo upućeno Tomislavu može, ali i ne mora biti dokaz njegove krunidbe, jer može jednostavno biti odraz činjenice da je Ivan X. smatrao Tomislava samostalnim vladarom najviše razine. Titula *rex* nije se, naime, u ranom srednjem vijeku nadijevala samo okrunjenim kraljevima, nego općenito utjecajnim i snažnim vladarima. Upečatljiva je činjenica da se u adresi toga pisma jasno razlikuje hrvatskoga *kralja* Tomislava od humskoga *kneza* Mihajla, što su sasvim jasno odijeljene dvije različite razine vlasti. U percepciji Rima, dakle, naslov Tomislava i njegove zemlje nedvojbeno je viši od naslova Mihajla i njegove zemlje, što dotad nije bio slučaj. Ceremonija krunidbe nije u to doba bila uvjet za stjecanje kraljevskoga naslova. Razmjerno samostalan i snažan vladar mogao je samoinicijativno preuzeti naslov, čak i bez službenoga krunjenja. Potom su ga inozemni politički poglavari mogli početi tako oslovljavati, bilo iz diplomatskih obzira, bilo zato što su stvarno smatrali da je svojim dotadašnjim djelovanjem naslov zaslužio, bilo zato što su bili dovedeni pred gotov čin. Promjena načina imenovanja vladara jest utjecala na njegov status, ali ipak nije previše utjecala na politički položaj Hrvatske, koja je bila stabilna i respektabilna i prije i poslije Tomislava.

Ideja da naslov kralja mora biti spojen sa svečanim činom krunidbe razvijena je u europskim monarhijama tek poslije. To vrijedi i za mjesto krunidbe, za osobu koja krunu udjeljuje i za samu krunu kao predmet, pri čemu krunu šalje ili ceremoniju obavlja papa ili nadležni crkveni poglavar (obično nadbiskup-primas te zemlje), krunjenje se odvija po precizno utvrđenom protokolu na unaprijed određenom mjestu koje ima tradiciju nacionalnoga svetoga

mjesta (katedrale krunidbenih ili stolnih gradova), a kraljevska kruna postaje nacionalnom svetom krunom koja se prenosi na iduće vladare poput relikvije.

Potreba da se Tomislavova titula *rex* veže uz krunidbu potječe iz želje povjesničara 1870-ih godina (Kukuljević, Rački) da objasne promjenu između titule *dux* (kakvu je nosila većina hrvatskih vladara IX. st.) i kraljevske titule (kakvu je nosila većina hrvatskih vladara X. st.) ceremonijalnim činom državnopravnoga značenja. Takav, međutim, u kategorijama X. st. nije bio ni moguć, ni nužan. Obred ustoličenja prilikom uvođenja u vladarsku čast vjerojatno je postojao već u doba kneževa, ali detalji o njemu nisu poznati. Epizoda o saboru na Duvanjskom polju pružila je idealan model za Tomislavovo uvođenje u vlast pomazanjem, krunidbom i ustoličenjem na javnoj ceremoniji u obliku vjerskoga obreda, unatoč tomu što ne donosi ime ni jedne ličnosti koja bi se mogla povezati s Tomislavom. Pripovijest konfuzno stapa u jedan događaj pokrštavanje (Svetopelek/Budimir prvi je kršćanski vladar »Kraljevstva Slavena«), državni sabor, crkveni sabor i unutarnje ustrojavanje države. Zbor je smješten na Duvanjsko polje u latinskom tekstu *Ljetopisa*, na Livanjsko polje u hrvatskoj redakciji, a prema nekim povjesničarima (L. Steindorff) lokacija bi bila antička Dokleja pored Podgorice u Crnoj Gori. U sva tri slučaja mjesto održavanja sabora daleko je od središnjih predjela ranosrednjovjekovne hrvatske države, na njezinu rubu ili čak izvan njega. Osim toga, slavensko kraljevstvo kakvo je u *Ljetopisu* odnosi se na tobožnjega prethodnika Dukljanskoga Kraljevstva, ne na Hrvatsku.

Prilikom II. splitskoga crkvenoga sabora, novi papa Lav VI. (928. – 929.) hrvatskoga vladara (Tomislava ili njegova prvoga nasljednika Trpimira II.) naziva višeznačnim naslovom *princeps* (prvak, princ); to je naslov kojim se npr. služio hrvatski knez Muncimir na svojem natpisu iz Uzdolja kraj Knina (895.). Da se hrvatska vladarska titula ni poslije nije do kraja stabilizirala, čak i unutar Hrvatske, pokazuju dva kamena spomenika nastala 50-ak godina nakon Tomislavove vladavine: na njima se jedan te isti vladar – Stjepan Držislav – jednom spominje kao *rex* – »kralj« (na nadgrobnom natpisu njegove majke, kraljice Jelene, iz Solina), a drugi put kao *dux magnus* – »veliki knez« (na natpisu iz Kapitula kod Knina). Međutim, to se moglo odnositi na doba dok nije bio kralj. I Tomislav i Zvonimir imali su titulu *dux* dok nisu postali *reges* (*rex*).

Osim toga, nije poznato kako su hrvatski vladari sami sebe nazivali na svojem jeziku, ni kako su ih oslovljavali njihovi podanici (*knjaz*, *kralj*?). Prvi primjer naslova jednoga hrvatskoga vladara na hrvatskom jeziku jest Bašćanska ploča (oko 1100.) gdje titula Dmitra Zvonimira glasi *kralj hrvatski*. Svi ostali primjeri zabilježeni u prethodna tri stoljeća pisani su isključivo

latinskim jezikom (Porfirogenet hrvatske kao i sve ostale slavenske vladare naziva općom grčkom riječju *arhont*, ali riječ *kralj* u srednjovjekovnom grčkom jeziku ni ne postoji). Zato treba pretpostaviti da su se hrvatski vlastodršci služili onim latinskim ekvivalentima koji su im se u danom trenutku činili najprikladnijim te približno odražavali njihovu stvarnu vlast i položaj, a koji su imali presedan u političkoj upotrebi Europe toga vremena. Kroz X. st. ustalio se naslov *rex* kao najčešći i najadekvatniji da opiše položaj hrvatskoga vladara, što su usvojili inozemni politički čimbenici, a definitivnu je potvrdu dobio Držislavovim primanjem kraljevskih insignija od bizantskoga cara.

3. CRKVA U TOMISLAVOVO DOBA

Crkvena jurisdikcija na hrvatskom prostoru između kasne antike i ranoga srednjega vijeka

Crkveno uređenje u kasnoj antici i njegovo nasljeđe

U starijoj crkvenoj literaturi bilo je vrlo prošireno shvaćanje o *trinaest stoljeća povijesti Crkve u Hrvata*. Ono počiva na pretpostavci o doseljenu i pokrštavanju Hrvata u VII. st., kako je to u svojem djelu *De administrando imperio* opisao bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet.

Urušavanje Rimskoga Carstva i slavensko naseljavanje prouzročili su radikalni lom u životu Crkve, no oblikovanje hrvatskoga identiteta i nastanak hrvatske države na prostoru nekadašnje rimske Dalmacije umnogome su određeni antičkim nasljeđem sačuvanim u latinskoj pismenosti, arhitekturi, štovanju svetaca i, ne ponajmanje, crkvenoj organizaciji. Širenje kršćanstva i oblikovanja crkvene organizacije u hrvatskim zemljama tijekom ranoga srednjega vijeka teško je razumjeti bez poznavanja crkvene organizacije u zapadnom Iliriku u kasnoj antici. Nema sumnje da je jezgra kasnoantičkoga kulturnoga kontinuiteta bila očuvana upravo u okrilju srednjovjekovnih crkvenih institucija – ponajprije njezina crkvenoga središta Splitske metropolije.

Ostavljajući po strani pitanje početaka i širenja kršćanstva tijekom prvih nekoliko stoljeća ovom prigodom valja se zaustaviti na izmaku antike, vremenu prije raspada Rimskoga Carstva. U tom kontekstu posljednji veliki crkveni događaj u kasnoantičkoj Dalmaciji o kojem postoji pismeni izvještaj bilo je sazivanje crkvenih sabora u Saloni 530. i

533. pod predsjedanjem nadbiskupa Honorija. Odluke tih sabora sačuvane su u kasnosrednjovjekovnoj kolekciji poznatoj kao *Historia Salonitana Maior* (HSM), koju su stručnjaci različito ocjenjivali. Pretpostavivši ipak pouzdanost jezgre tog dokumenta, popis imena biskupa nazočnih na saborima dopušta rekonstrukciju crkvenoga uređenja na području jurisdikcije salonitanskoga metropolita neposredno pred početak Justinijanove obnove Carstva. Prema tim popisima rekonstrukcija prostora pod vlašću salonitanskih metropolita protezala se, pojednostavnjeno rečeno, od Istre na zapadu do rijeke Drine na istoku te rijeke Save na sjeveru (preciznije južnoga oboda savske doline). Jurisdikcija salonitanskoga metropolita protezala se od biskupije u Rabu (lat. *Arba*) na sjeverozapadu do Cavtata (lat. *Epidaurus*) na jugoistoku. Od tamo je granica prema sjeveru slijedila liniju koja je dijelila Dalmaciju od Prevalitane (lat. *Dalmatia Praevalis*). Sjeverozapadna i sjeverne granica načelno su slijedile međe spram Istre.

Geografsko-administrativni okviri

Granice nadležnosti Salonitanske metropolije pratile su granicu pokrajine Dalmacije spram dviju Panonija na sjeveru, no političke promjene u kasnoj antici utjecale su na širenje jurisdikcije salonitanske Crkve i na područje Panonije. Naime, na saboru, uz dalmatinske biskupe, sudjelovao i biskup Siscije (današnji Sisak), što otvara pitanje odnosa crkvene organizacije u Panoniji i Dalmaciji. Na temelju tog podatka smatralo se da je Salonitanska metropolija, sredinom VI. st., uz područje Dalmacije, obuhvaćala i dio južne Panonije protežući se i izvan sjevernih granica pokrajine. Takvo stanje, od iznimne važnosti za kasnije shvaćanje nadležnosti salonitanskih i splitskih nadbiskupa, ali i oblikovanje »simboličke geografije« u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, vjerojatno vuče podrijetlo još iz V. st. O salonitanskoj nadležnosti nad područjem južne Panonije (provincija Savije i Druge Panonije) teško je izreći pouzdan sud; pretpostavlja se da je nakon pada Sirmija 441. crkveno prvenstvo u zapadnom Iliriku preuzeo salonitanski nadbiskup koji je bio nositelj metropolitanske časti u Dalmaciji, ali i susjednim pokrajinama. U svakom slučaju, rasap crkvene organizacije u većem dijelu Ilirika tijekom VI. st., povezan s nestankom čvrste vlasti na tom prostoru, doveo je do reorganizacije prostora (i crkvene organizacije) u ranom srednjem vijeku. Potvrda o postojanju Siscijske biskupije, sačuvana u odlukama salonitanskih sabora, pružala je podlogu zahtjevima salonitanskih/splitskih nadbiskupa za polaganje jurisdikcijskih prava nad tim područjem. Moguće je stoga pretpostaviti da je upravo stanje krajem VI. st. pridonijelo povezivanju zapadnoga dijela *Savske Panonije* (današnja sjeverozapadna Hrvatska) s

Dalmacijom, dok je istovremeno crkvena organizacija u njegovu istočnom dijelu odnosno u *Drugoj Panoniji* (današnja istočna Slavonija) doživjela potpuni rasap.

Nešto više od pola stoljeća nakon održavanja salonitanskih sabora, velik je dio biskupija navedenih u potpisima sudionika nestao. Prije obnove crkvenoga uređenja krajem VIII. st. više je dalmatinskih biskupija prestalo postojati (poput Naronitanske, Skradinske i Epidaurske), a neke do danas nisu sa sigurnošću ubicirane (Bistuanska, Sarsenterska, Mukurska). Iako su svjedočanstva iz razdoblja između ranoga VII. i kraja VIII. st. vrlo oskudna, povijest Crkve u Istri i priobalnoj Dalmaciji znatno je lakše rekonstruirati nego onu u dubljoj unutrašnjosti (današnja BiH) ili u Panoniji (današnja kontinentalna Hrvatska). Iako je starija historiografija sudbinu kršćanstva tijekom VII. st. ocrtavala u vrlo mračnim tonovima, novija tumačenja upućuju na potrebu revizije shvaćanja prema kojemu je kršćanstvo u Dalmaciji u to vrijeme bilo potpuno nestalo. Ponajprije, neupitno je da je, za razliku od dubljega dalmatinskoga zaleđa ili Panonije, u Istri i Dalmaciji čitav niz gradskih naselja preživio dva »mračna stoljeća« sačuvavši neki oblik crkvenoga uređenja. Crkvena je organizacija bez sumnje bila teško oštećena, a mnoge su biskupije i nestale, no teško je zanjekati kontinuitet kršćanskoga života na širem području Dalmacije, osobito u priobalnim gradovima i na otocima. Niz svjedočanstava, poput svetačkih kultova, elemenata arhitekture i oblika umjetničkoga izražaja nedvosmisleno svjedoči o preživljavanju kasnoantičkih tradicija. Tumačenja pak naravi tog kontinuiteta nužno je smjestiti u širi kontekst »pretvorbe post-rimskoga« svijeta. U kontekstu urbane povijesti čini se prikladnim razmatranje započeti od opažanja da je na prijelazu između kasne antike i ranoga srednjega vijeka »nazočnost biskupa ujedno značila i opstanak grada« (P. Geary). Stoga je i pitanje preživljavanja i obnove biskupija s pravom oduvijek bilo u središtu istraživanja rane crkvene povijesti.

Obnova i pitanje pripadnosti Crkve u Dalmaciji u ranom srednjem vijeku

Prvi se znakovi obnove crkvenoga života u izvorima javljaju tek krajem VIII. st. Među prvima i najvažnijima svakako je spomen dalmatinskih biskupa na saborima u Hijereji 754. i Niceji 787. Nekoliko je dalmatinskih biskupa, kao što svjedoče njihovi sačuvani potpisi, sudjelovalo i na ekumenskom saboru u Niceji 787. Riječ je o biskupima bizantske Dalmacije, poimence, Ivanu salonitanskom (splitskom), Ursu rapskom, Lovri osorskom i Ivanu kotorskom.

Navedeni su izvori iznimno važni za ranu crkvenu povijest Dalmacije. Ponajprije, sasvim sigurno nije bez značenja činjenica da se dalmatinski biskupi prvi put nakon stoljeća i pol šutnje izvora spominju u »bizantskom kontekstu«. Nije neobično što su ta svjedočanstva

potaknula više novijih istraživača da njima podupru staru tezu o podređenosti dalmatinskih biskupa carigradskom patrijarhu, barem tijekom VIII. i IX. st. Međutim, to je tumačenje, na temelju pozornoga razmatranja izvora, teško održivo. Navedena svjedočanstva, kao što je nedavno uočeno, upućuju na upravo suprotan zaključak, naime da je »dalmatinska Crkva ostala u okrilju Rimske Crkve gdje je oduvijek i pripadala« (P. Komatina). Osim kao prilog raspravi o pripadnosti dalmatinskih biskupija navedeni su izvori dragocjeno svjedočanstvo o postojanju barem četiri dalmatinske biskupije krajem VIII. st. No potvrda o nazočnosti njihovih crkvenih poglavara na saboru u Niceji 787. govori malo o njihovu međusobnom odnosu i ništa o njihovoj sudbini tijekom većega dijela VII. i VIII. st. Postavljajući pitanje o odnosu srednjovjekovnih crkvenih središta spram njihovih (stvarnih ili fiktivnih) ranokršćanskih izvorišta, najvažnija i najbolje dokumentirana predaja jest ona splitske Crkve.

Na temelju niza srednjovjekovnih svjedočanstava oblikovanih unutar splitskoga crkvenoga ambijenta dugo se vjerovalo da do pravoga prekida crkvenoga života po padu Salone gotovo da nije ni došlo. Prema takvu shvaćanju, Salona je bila razorena, a njezino je stanovništvo naselilo Dioklecijanovu palaču prenijevši sa sobom i crkvenu organizaciju. Prijenos relikvija salonitanskih mučenika sv. Dujma i sv. Staša iz Salone u Split stoljećima je simbolički predstavljao poveznicu između »stare« i »nove Salone«, neprekinutu vezu splitske Crkve sa salonitanskom, a preko osobe njezina svetoga utemeljitelja i s apostolskim vremenima. Na tim se temeljima tijekom srednjega vijeka oblikovala bogata liturgijska i hagiografska tradicija, s vremenom obogaćivana različitim vjеровanjima, poput onoga da je ranosrednjovjekovni *Splitski evangelijarij* napisao sam sv. Dujam. Konačno i središnje historiografsko djelo hrvatskoga srednjovjekovlja, *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona, napisano je uvelike s nakanom da potvrdi tu staru splitsku predaju. Jezgra te »velike pripovijesti« jest uvjerenje da je splitska Crkva – preko Salone – ustanovljena na apostolskoj predaji utjelovljenoj u osobi sv. Dujma, kako se vjerovalo, učenika sv. Petra i prvoga salonitanskoga prvosvećenika. Ta je pripovijest neraskidivo povezana i s pričom o Ivanu Ravenjaninu, legendarnom obnovitelju salonitanske Crkve i prvom splitskom prvosvećeniku čije se djelovanje smještalo u VII. st. No prihvaćanje niza danas utvrđenih činjenica, poput one da je sv. Dujam bio mučenik Dioklecijanova doba, a ne učenik apostolskoga prvaka, postupno je dovelo do sumnje i u niz drugih elemenata najranije splitske hagiografije, odnosno crkvene povijesti.

Ponekad žučljiva polemika oko autentičnosti splitske tradicije, sudbine relikvija salonitanskih mučenika i uopće početaka splitske Crkve, započeta krajem XIX. i nastavljena tijekom čitava XX. st., ni do danas nije završena. No uz povremeno obnavljane argumente u

prilog vjerodostojnosti Tomine priče, znatan broj istraživača u najnovije je vrijeme sve skloniji prihvatiti pretpostavku u prilog pomicanja obnove/osnutka Splitske (nad)biskupije na kraj VIII. st. Koju god tezu o obnovi/osnutku biskupije prihvatili, splitska se crkvena povijest može pouzdano pratiti tek od kraja VIII. st. Pitanje pak njezine nadbiskupske časti i jurisdikcijske nadležnosti bilo je nedvosmisleno riješeno tek na splitskim saborima početkom X. st., kad je potvrđena jurisdikcija splitskoga prvosvećenika kao metropolita Dalmacije i Hrvatske.

Nakon spomenutih popisa četvorice dalmatinskih biskupa, krajem 805. u izvorima se pojavljuje i zadarski biskup (prvi put nakon početka VII. st.) u osobi Donata koji je u društvu gradskoga duksa Pavla posjetio Karla Velikoga u Diedenhofenu. Nagađanja o crkvenoj pripadnosti njegove biskupije i njegovim političkim sklonostima podijelila su stručnjake te su jedni u njemu bili skloni vidjeti »franačkoga čovjeka« (N. Budak), a drugi »službenika vjernoga caru i svojem patrijarhu« (P. Vežić). No svim je osvrtima na njegovo djelovanje zajedničko naglašavanje njegova velikoga značenja. Ta je prosudba utemeljena na vrjednovanju njegovih zasluga. Pripisuju mu se diplomatska misija u Carigrad, prijenos relikvija sv. Anastazije te izgradnja rotonde sv. Trojstva u Zadru. Nedavno uočena bilješka franačkoga biskupa Amalarija iz Metz (o. 775. – o. 850.) koji je na putu u Carigrad ljeti 813. boravio u Zadru zadarskoga crkvenoga poglavara naziva nadbiskupom. Taj intrigantan anakronizam (Zadar je bio uzdignut na položaj nadbiskupije tek sredinom XII. st.) teško je protumačiti, ali nije nemoguće da odražava zbunjenost franačkoga promatrača pred specifičnim (i neriješenim) položajem »latinskoga« biskupa koji je ujedno i crkveni poglavar metropole bizantske pokrajine. Sve u svemu, pitanje crkvenoga položaja Zadra, kao sjedišta carske pokrajine, i Splita, kao nasljednika nekadašnje metropolije, u ranom IX. st. tek iščekuje razjašnjenje.

Nekadašnji solunski vikarijat osnovan početkom V. st., kao uostalom i čitav istočni Ilirik – nekad jurisdikcijski podređen rimskom biskupu kao »patrijarhu Zapada« – u drugoj je polovici IX. st. konačno iskliznuo iz načelne rimske crkvene jurisdikcije. Za razumijevanje rimsko-hrvatsko-dalmatinskih crkvenih odnosa u drugoj polovici IX. st. važno je imati u vidu širi kontekst papinske politike u Iliriku. Važan cilj te politike bilo je nastojanje da se mlada bugarska Crkva privuče pod rimsku jurisdikciju, kamo je područje Bugarske preko vikarijata u Solunu u kasnoj antici i pripadalo. Oris tih nastojanja osobito je vidljiv za pontifikata četvorice papa: Nikole I. (858. – 867.), Hadrijana II. (867. – 872.), Ivana VIII. (872. – 882.) i Stjepana V. (885. – 891.). No unatoč njihovim početnim uspjesima, nastojanje tih papa oko utvrđivanja crkveno-jurisdikcijskih prava na širem području nekadanjega Ilirika doživjelo je

krajem IX. st. svoj slom i u Bugarskoj (porazom papinske politike na saboru u Carigradu 869.) i u Panoniji (najprije zbog otpora franačkoga klera, a potom i propašću slavenskih panonskih kneževina pred udarom Mađara između 895. i 906.). Na spomenutom carigradskom saboru rimsko je poslanstvo bilo poniženo pojavom bugarskih poslanika koji su od okupljenih zatražili da odluče pod čiju jurisdikciju ima pripasti bugarska Crkva. Okupljeni istočni patrijarsi odlučili su da, s obzirom na to da je Bugarska tada pripadala Istočnomu Carstvu, i njezina Crkva treba biti podvrgnuta carigradskom patrijarhu. Patrijarh Ignacije odbio je pročitati pismo s papinim primjedbama te je ubrzo zaredio arhiepiskopa i sedam episkopa za Bugarsku. Uskoro su latinski svećenici koji su djelovali na području vlasti kana Borisa bili »zamoljeni« da napuste Bugarsku. Takav razvoj situacije učinio je Hrvatsku i Dalmaciju graničnim područjem rimske crkvene jurisdikcije te u tom kontekstu treba razumjeti i aktivnosti Svete Stolice na istočnoj jadranskoj obali krajem IX. i početkom X. st.

Osnutak i sudbina Ninske biskupije

Upravo u vrijeme intenzivne diplomatske aktivnosti na relaciji Rim – Bugarska – Carigrad javljaju se i najstarija svjedočanstva o osnutku »hrvatske Crkve« u Ninu. Iako su povjesničari na pitanje o vremenu osnutka biskupije ponudili različite odgovore, prvo svjedočanstvo o njezinu postojanju potječe iz pisma pape Nikole I. (858. – 867.). Najvažnije svjedočanstvo o odnosu papa spram nastanka i oblikovanja Ninske biskupije jest pismo pape Nikole I. ninskomu kleru, ali i pismo pape Ivana VIII. izabranomu ninskomu biskupu Teodoziju. U prvom pismu papa kori ninski kler, upozoravajući ih da ne smiju mimo njegova dopuštenja utemeljiti Crkvu. Očito je riječ o odrazu činjenice da je biskupija već bila ustanovljena. Hrvatski su povjesničari uglavnom prihvatili mišljenje da je biskupija bila osnovana za pontifikata Nikole I. i vladanja kneza Domagoja (864. – 867.). Kontekst za tu akciju nude okolnosti tzv. Focijeve shizme, kad su dalmatinski biskupi pristali uz toga odmetnutoga carigradskoga patrijarha odijelivši se od zajedništva s Rimskom Crkvom.

Osnutak Ninske biskupije iznimno je važan događaj za hrvatsku crkvenu povijest. Tim je činom prvi put na prostoru Hrvatske kneževine utemeljena crkvena organizacija neovisna o dalmatinskim biskupijama. Unatoč prigovorima o neprikladnosti mjesta za uspostavu biskupskoga sjedišta, Nin ipak nije bio potpuno nevažno mjesto u antici. Kao vjerojatno sjelo arhiprezbitera podređenoga zadarskomu biskupu, Nin je i nakon dolaska Slavena/Hrvata, imao nekoliko crkava i bio naseljen kršćanskim stanovništvom. Imajući to u vidu malo je vjerojatno da su crkvenu organizaciju tamo uspostavili tek Franci. No ne smije se izgubiti iz vida ni značenje Nina kao važne strateške točke na »ulazu u Hrvatsku«. U Ninu

je počinjala *Velika cesta*, »žila kucavica« rane kneževine koja je vodila prema Kninu i dalje na jug. Nema sumnje da su se tijekom IX. st. njome obilato koristili upravo brojni došljaci iz sjeverne Italije: misionari, trgovci i klesari, ali i papini poslanici na putu za Bugarsku.

Premda se isprva suprotstavljao osnutku biskupije, Nikola I. je, u tim za papinske interese u Iliriku teškim vremenima, *de facto* priznao postojanje »hrvatske Crkve«, inzistirajući na njezinoj podređenosti Petrovoj stolici. Tom je odlukom spriječena mogućnost širenja carigradskoga crkvenoga utjecaja na zapad, a Hrvatska je dobila neovisnu crkvenu hijerarhiju s jurisdikcijom nad najvećim dijelom nekadašnje Salonitanske metropolije. Šire okolnosti i razlozi osnutka Ninske biskupije čine se očitima: Focijeva shizma, otpor priklanjanju dalmatinskih biskupa Carigradu, želja hrvatskih kneževa za uspostavom vlastite crkvene organizacije i sl. No na pitanje o nakanama mjesnoga klera i hrvatskoga vladara glede crkvene jurisdikcije novoosnovane biskupije teško je odgovoriti. Postoje, naime, naznake da je ninska Crkva imala biti podvrgnuta akvilejskomu patrijarhu, što bi se moglo razumjeti u kontekstu snažnih utjecaja iz sjeveroistočne Italije. Ti su utjecaji na ninskom području, kao uostalom i u čitavoj Kneževini, danas uočljivi tek u ostacima arhitekture i crkvenoga namještaja. Osim crkvenoga i kulturnoga života, za takvu se pretpostavku može ocrtati i moguć politički kontekst. Naime, kako se čini, furlanski su vojvode, još od karolinškoga prodora u Panoniju krajem VIII. st. bili odgovorni za organizaciju »tampon zone« na obodu Panonije i u dubljem zaleđu istočne jadranske obale. Isprepletenost svjetovne i crkvene elite na jugoistočnom obodu Carstva upućuje na važnu ulogu langobardskih elita iz Furlanije. Političko sjedište furlanskoga vojvode bilo je u Čedadu (Cividaleu), u kojem se još od 773. nalazilo i sjedište akvilejskoga patrijarha. Ukratko, čini se razložnim osnutak biskupije povezati s političkim djelovanjem furlanskih vojvoda i nazočnošću franačkoga, odnosno langobardskoga klera u Hrvatskoj.

Ninska biskupija, pokrivajući najveći dio Hrvatske kneževine, bila je u prostornom smislu vrlo velika. Istovremeno, dalmatinske biskupije, unatoč svojoj posvjedočenoj ranokršćanskoj tradiciji i »čvrstom kanonskom položaju«, u prostornom su smislu bile sitne, stisnute unutar uskih granica svojih gradskih agera. Splitski biskupi, ali i drugi pretendenti na mjesto metropolita vjerojatno su teško prihvaćali takvo stanje. Povratak dalmatinskih biskupija u potpuno zajedništvo s Rimskom Crkvom poklopio se sa smrću splitskoga nadbiskupa Marina 887. Želja dalmatinskoga klera da povрати utjecaj u unutrašnjosti Dalmacije poklopila se s interesom hrvatskoga kneza (i »njegova« biskupa) da pruži svoj utjecaj na područje bizantske Dalmacije i stare priobalne gradove. Obje su strane nesumnjivo željele »obnovu nekadašnje cjelovite salonitanske crkvene pokrajine, u kojoj bi bilo

ostvareno jedinstvo Crkve na hrvatsko-dalmatinskom području» (N. Budak). U takvim prilikama, ninski biskup Teodozije zasjeo je 887. i na splitsku nadbiskupsku stolicu. Posvećenje nije zatražio od rimskoga prvosvećenika, nego se zaputio u Akvileju gdje ga je posvetio patrijarh Walpert. Jedan od očiglednih razloga (iako vjerojatno ne i jedini) zašto po posvećenje nije otišao u Rim bila je i činjenica da je, uz položaj splitskoga nadbiskupa, pokušao zadržati upravu i nad ninskom Crkvom. Takav nekanonski postupak ozlovoljio je papu Stjepana VI., koji je ipak bio spreman priznati uspostavljeno stanje, pod uvjetom da Teodozije dođe po palij u Rim. Nije poznato kako su na Teodozijev pokušaj gledali dalmatinski biskupi, no posvetivši Teodozija za splitskoga biskupa, papa je sasvim izvjesno pokušao obnoviti metropoliju u njezinim nekadašnjim granicama. Takvu se rješenju suprotstavio zadarski biskup, a i Teodozijevo odbijanje da napusti Ninsku biskupiju sasvim izvjesno nije pridonijelo uspjehu papinih nastojanja. Teodozijevom smrću 892., ninska Crkva ponovno se našla odvojenom od dalmatinskih biskupija, a za njezina je biskupa izabran Aldefreda, što svjedoči o nastavku akvilejskoga utjecaja u Ninu. Do konačnoga rješenja odnosa između Nina i Splita doći će tek na splitskim saborima 925. i 928.

Splitski sabori (sinode) 925. i 928.

Okolnosti sazivanja splitskih sabora

Za pontifikata Ivana X. okupio se 925. crkveni sabor u Splitu na kojem su sudjelovali papinski poslanici palestrinski kardinal Lav i ankonitanski biskup Ivan. Papinski su poslanici donijeli papina pisma splitskomu nadbiskupu i njegovim podanicima te hrvatskomu kralju Tomislavu i zahumskom knezu Mihajlu. Zaključci sabora sačuvani su u znatno kasnijem prijepisu, također u kolekciji izvora poznatoj kao *Historia Salonitana Maior*. Autentičnost svjedočanstva sačuvanoga u odlukama sabora i pismima pape Ivana X. (914. – 928.) i Lava VI. (928. – 929.) dovodila se u više navrata u pitanje, međutim, postoji dovoljno razloga da se barem jezgra njihova sadržaja prihvati kao vjerodostojna. Zaključci sabora i uz njih vezana svjedočanstva daju dragocjen uvid u stanje crkvene organizacije na području Salonitansko-splitske metropolije svjedočeći također i o rastućem papinskom utjecaju stojeći kao poveznica između nastojanja papa IX. st. i odrješite akcija reformskih papa u XI. st.

Odluke prvoga sabora oblikovane su u petnaest točaka, od kojih je zacijelo najvažnija ona o uspostavi Splitske metropolije kao nasljednice salonitanske Crkve s jurisdikcijom nad čitavom Dalmacijom i prostorom Hrvatske kneževine. Podvrgavanje ninskoga biskupa splitskomu metropolitu posebno je naglašeno zasebnom odlukom. Osim pitanja o granicama

među biskupijama i reguliranja niza unutarcrkvenih disciplinskih i administrativnih pitanja, utvrđena je nerazrješivost ženidbe te su donesene odluke o školovanju pripravnika za svećeničku službu i niz drugih. Za hrvatsku crkvenu povijest osobito je važna odluka protiv slavenskoga klera kojom je uskraćeno svećeničko ređenje svim kandidatima koji ne znaju latinski. Izražavajući svoju zabrinutost zbog nepravilnosti u slavenskom bogoslužju, kako je smatrao, nadahnutim utjecajem »Metodova nauka« (*Methodii doctrina*), Ivan X. zauzeo je vrlo suzdržano stajalište prema uporabi slavenskoga jezika u bogoslužju. Nije, dakako, tu riječ tek o jezičnim problemima u modernom smislu, nego o opasnosti da se iza »nerazumljiva« jezika ne kriju i doktrinarne zablude. Stoga je, zauzimajući oprezno stajalište, papa zatražio od hrvatskoga vladara zabranu slavenskoga bogoslužja i uz nju obvezu poučavanje svećeničkih kandidata isključivo u latinskoj tradiciji. Zabrinutost koju je pokazao Ivan X., a potvrdile odluke sabora, nedvosmisleno svjedoči o živoj prisutnosti slavenskoga bogoslužja u Hrvatskoj. No to svjedočanstvo ipak ne podupire romantične predodžbe o »narodnoj« tradiciji koja je zaprijetila ugroziti opstojnost latinskoga bogoslužja i pismenosti. Suvremeno svjedočanstvo ne daje povoda ni smatrati Grgura Ninskoga zaštitnikom glagoljice i slavenske tradicije.

Pozadina nastojanja oko latinizacije

Unatoč tradicionalnoj podređenosti dalmatinske Crkve rimskoj jurisdikciji, njezin je rubni položaj spram područja pod snažnijim utjecajem carigradske Crkve odredio njezino osobito mjesto unutar latinskoga kršćanskoga svijeta (srednjovjekovnim rječnikom *Christianitas*). Važnost prostora nekadašnje Salonitanske metropolije kao područja »tampon zone« u IX. i X. st. nije nestala ni poslije, uvelike određujući odnos reformističkih papa XI. i XII. st. spram Dalmacije i Hrvatske. Glede širega konteksta splitskih sinoda, valja podsjetiti da su se naznake »granica između slavenskih područja koja danas nazivamo *Slavia latina* i *Slavia orthodoxa*« (M. Garzaniti) počele ocrtavati u dubljem jadranskom zaleđu već u IX. st. Kratkotrajno okretanje Bugarske zapadnomu kršćanstvu za kana Mihaela Borisa potaknulo je u Rimu nade da će se Bugarska, želeći izbjeći ovisnost o moćnoj carigradskoj Crkvi, »vratiti« u okrilje Rimske Crkve. No taj je pokušaj obnove rimske jurisdikcije na području nekadašnjega solunskoga vikarijata propao i povijest bugarske Crkve tijekom idućih stoljeća obilježena je snažnim bizantskim utjecajem. U skladu s istočnom tradicijom, u Bugarskoj je ustrojena crkvena organizacija, koja je u bogoslužju rabila crkvenoslavenski jezik. Taj je jezik, postavši »jezik Crkve i kulture« bio snažan čimbenik povezivanja govornika različitih slavenskih dijalekata, ali i potencijalno snažno sredstvo kristijanizacije.

Širenje bugarskoga političkoga i crkvenoga utjecaja prema Jadranu predstavljalo je stoga iz rimske perspektive opasan izazov latinskomu kršćanstvu. Dodaju li se tomu i postojeća politička ovisnost, odnosno kulturne veze dalmatinskih gradova s Bizantskim Carstvom, ne treba čuditi da je ta tradicija shvaćena kao prijetnja latinskim biskupijama u dalmatinskim gradovima i izazov papinstvu koje se u to doba sve više okretalo germanskomu svijetu. Zabrana slavenskoga bogoslužja na splitskim saborima značila je konkretan čin otpora širenju bizantskih kulturnih utjecaja. Istovremeno učvršćivanje jurisdikcije bugarske Crkve (Ohridske arhiepiskopije) na području Raške pridonijelo je tomu da prostor ranosrednjovjekovne Srbije čvršće poveže s kršćanskim istokom. Razdobljem intenzivne »bizantinizacije« Bugarske i Srbije može se smatrati vrijeme bugarsko-bizantskoga rata (963. – 1025.) prilikom kojega je došlo do snažnijega povezivanja grčkoga i slavenskoga elementa unutar Istočnoga Rimskoga Carstva. Zacrtavanje granice, »obilježene na prvome mjestu kolanjem liturgijskih knjiga pisanih latiničnim i ćiriličnim pismom« (M. Garzaniti), nije, dakako, značilo prekid kulturnih dodira i prožimanja. Štoviše, upravo je proces marginalizacije glagoljice u Bugarskoj označio početak zasebnoga razvoja hrvatske glagoljske tradicije. Papa Ivan X. nije uspio suzbiti slavensku tradiciju u Dalmaciji; štoviše, pitanje liturgijskoga jezika zapravo i nije bilo u središtu rasprave na splitskim saborima. Zabrana uporabe slavenskoga jezika zapravo je bila tek mlaka osuda koja je ostavila otvorenom mogućnost njegove uporabe. Staroslavenska liturgijska tradicija, danas s pravom smatrana posebnosti i bogatstvom hrvatske kulture, sačuvala je na osobit način elemente bizantske tradicije unutar latinskoga kršćanstva doživljavajući svoj pravi procvat tek u razvijenom srednjem vijeku.

Bizantski se kulturni utjecaj uistinu može prepoznati u nizu običaja koji su, iz perspektive kanonskoga prava kakvo se oblikovalo na Zapadu tijekom XI. st., bili neprihvatljivi. U Dalmaciji su pojave poput ženidbe biskupa (slučaj splitskoga nadbiskupa Dabrata koji je navodno tvrdio da ima pravo na ženidbu »prema pravu istočne Crkve«), ostali prilično česti. Temeljni mehanizam rješavanja takvih nepravilnosti bilo je slanje papinskih legata, nametanje biskupa i uplitanje u mjesne crkvene prilike. Uz slanje legata i postavljanje reformskih biskupa, za provedbu reforme tijekom XI. st. od presudne je važnosti bila podrška hrvatskih vladara, konkretno Petra Krešimira IV. (1058. – 1074.) i Dmitra Zvonimira (1075. – 1089.). Podrška prvoga potvrđena je nizom darovnica i potvrđenih veza s klerom u dalmatinskim gradovima. Zvonimir je pak uspostavio još tješnje odnose s papom Grgurom primivši od njega, konačno, i znakove kraljevske vlasti iz ruku papinskoga poslanika Gebizona. Sadržaj tom prigodom sročene Zvonimirove *zavjernice* nosi jasan biljeg

reformskih nastojanja, odražavajući političko-teološki koncept prema kojemu su svjetovna i crkvena vlast bile podjednako odgovorne za dobrobit kršćanskoga društva, tj. Crkve kao mistična Kristova Tijela.

Ishodi sabora 925.

Po završetku sabora 925. pokazalo se da nisu svi sudionici zadovoljni njegovim ishodom te je moguće pretpostaviti da su upravo ti nezadovoljnici tražili sazivanje novoga sabora u Splitu, već tri godine poslije toga. Na saboru je, kao papin poslanik, ovoga puta, tj. 928. nazočio i biskup Madalbert, koji je u Splitu zastao na povratku iz Bugarske gdje je boravio zbog sklapanja mirovnoga sporazuma između Hrvatske i Bugarske. Ključni problem na drugom saboru bio je sukob između ninskoga biskupa Grgura i splitskoga nadbiskupa Ivana. Napetost između dvaju crkvenih središta na prvom saboru nije bila uklonjena. Stoga je papa, nastojeći posredovati, obojicu biskupa pozvao u Rim obznanjujući nakanu da pokaže snagu prvenstva nasljednika sv. Petra i potvrdi svoje prvenstvo u rješavanju pastoralnih i organizacijskih pitanja sveopće Crkve. Problem je razriješen sporazumom u kojem je veliku ulogu igrao hrvatski vladar. Ninu je saborskom odlukom osporeno pravo da bude biskupijsko središte, a Grguru koji je time ostao bez biskupske stolice, ponuđeno je da prijeđe u neku od tri prazne biskupije: Sisačku, Skradinsku ili Deliminijsku. Gledano iz kanonske perspektive, naselje »bez prošlosti« poput Nina, unatoč svojem važnomu strateškomu položaju i značenju za hrvatske vladare, imalo je malo šanse u nadmetanju s nekadašnjim metropolitanskim središtem kakvim se uspješno predstavila splitska Crkva pozivajući se na bogatu salonitansku tradiciju. Odluku sabora potvrdio je i novi papa Lav VI. uputivši Grgura na službu u Skradin.

Rezultate splitskih sabora s obzirom na sudbinu Ninske biskupije ne treba, kao što je često bio slučaj u domaćoj historiografiji, tumačiti kao katastrofu. Neuspjeh ninskoga biskupa Grgura nije bio nikakav slom »nacionalnih interesa«, a njegovo djelovanje, koliko je poznato iz izvora, ne podržava njegovanje mitološke slike o Grguru Ninskom kao branitelju slavenskoga bogoslužja koju je stvorila liberalna historiografija ranoga XX. st. Višedesetljetne napetosti koje su kulminirale na saborima 925. i 928., rezultirale su, doduše, ukidanjem Ninske biskupije, a njezino uklapanje u postojeću crkvenu organizaciju širenjem jurisdikcije splitske Crkve na područje hrvatske države. No, s druge strane, čini se da je hrvatski vladar, koristeći se svojim strateškim položajem između Rima, Carigrada i Bugara, to širenje zapravo dopustio, za što mu je u zamjenu bio odobren status upravitelja carske pokrajine Dalmacije. Ukidanje Ninske biskupije bilo je u tom smislu velik korak prevladavanju jaza između mlade, gotovo tek pokrštene zajednice vjernika u Hrvatskoj

kneževini i nasljednica ranokršćanskih biskupija u dalmatinskim gradovima. Stoga se zbivanja oko osnutka i ukidanja Ninske biskupije mogu ukratko opisati kao proces postupnoga ispreplitanje hrvatske i dalmatinske crkvene organizacije, popraćene prodiranjem utjecaja hrvatskoga vladara u dalmatinske gradove i učvršćivanjem papinske jurisdikcije na području nekadašnje Salonitanske metropolije.

Položaj splitske Crkve nakon sabora

Potvrda splitskoga nadbiskupa kao nasljednika salonitanskih prvosvećenika i uspostava njegove metropolitanske vlasti nad čitavom Hrvatskom, Dalmacijom i Zahumljem označila je ujedno i vrhunac teritorijalnoga širenja jurisdikcije splitske Crkve. U zaključcima sabora iz 928. među biskupijama podređenim splitskomu metropolitu spominju se tri utrnutе biskupije: Skradinska, Sisačka i Delminijska. Nadalje, navode se biskupije smještene zapadno od Splita (Zadarska, Rapska, Krčka i Osorska) i istočno od Splita (Stonska, Dubrovačka i Kotorska). Na toj podlozi oblikovat će se i crkveno shvaćanje o »dvije Dalmacije«, pri čemu pojam Gornja Dalmacija (*Dalmatia Superior*) označava područje oko i južno od Dubrovnika, a Donja Dalmacija (*Dalmatia Inferior*) područje između Krka i Splita. Niz okolnosti doveo je već krajem X. st. do osipanje Splitske metropolije. Iz njezina sastava izdvojit će se najprije Dubrovnik sa sufraganima, a potom će i uzdignuće Zadra na položaj nadbiskupije povući za sobom još nekoliko nekadašnjih splitskih sufragana. Kao ishod svih tih trvenja, područje jurisdikcije splitskoga metropolita do kasnoga će se XII. st. više nego prepoloviti.

1.4. Odluke splitskih sabora 925. i 928.

Odluke prvoga sabora sačuvane su u cjelovitom obliku, a o drugom svjedoči pismo Ivana X. upućeno splitskomu nadbiskupu Ivanu i zadarskomu biskupu Forminu, spomen održavanja drugoga sabora pod predsjedanjem papinskoga izaslanika u Bugarskoj Medalberta te konačno pismo njegova nasljednika Lava VI. (925. – 929.) upućeno zadarskomu i ninskomu biskupu u kojem se papa osvrće na prigovore ninskoga biskupa Grgura i općenito potvrđuje neke od odluka prethodnoga sabora.

Zaključci sabora 925.

1. Budući da je nekoć blaženi Dujam bio poslan od apostola Petra u Solin da propovijeda, određuje se da ona crkva i grad gdje počivaju njegove svete kosti ima prvenstvo nad svim crkvama ove pokrajine i da zakonito dobije metropolitanski naslov nad svim njezinim biskupijama, i to tako da se samo po zapovijedi onoga biskupa koji po milosti Božjoj dobije

tu stolicu mogu održavati sinode i posvećivati biskupi, jer je Gospod rekao: »Gdje bude tijelo, tu će se skupljati i orlovi.«

2. U svim crkvama za koje se otprije zna da su u njima stolovali biskupi, a sada ima dovoljno svećenstva i naroda unutar granica takve biskupije, neka se postavi biskup; jer prema kanonskim propisima nije slobodno postavljati biskupe u malim gradovima ili selima, da biskupsko ime ne gubi ugled. Nadalje, neka onaj koji još nema biskupije primi ispražnjenu biskupiju po odluci metropolita i uz suglasnost ostalih biskupa.

3. Budući da se granice određene od otaca nipošto ne smiju pomicati, neka se svaki biskup drži određenih mu granica i neka nikako ne zadire u područje tuđe biskupije. Samo u vlastitoj biskupiji pripada mu pravo da krsti, posvećuje crkve ili zaređuje svećenike i da kao nadležni biskup podjeljuje (vjernicima) krizmu.

4. Posjedi crkava, koje su u čast svetaca dali darovatelji za svoje grijehе, neka se nipošto ne daju u vlasnost svjetovnjacima, jer ono što je jedanput posvećeno Bogu, ne smije više biti podvrgnuto ljudskoj vlasnosti.

5. Ako su koje crkve ili posjedi ispravom vjernika pod prijetnjom izopćenja predani glavnoj crkvi blaženoga Petra apostola, nipošto joj se ne smiju oduzimati, jer se i darovatelj i ono što je darovano nalaze pod zaštitom Kristova ključara Petra.

6. Ako dopuštenjem Božje providnosti u narodnoj buni bude ubijen vladar zemlje, budući da ono što počine mnogi ostaje nekažnjeno, moraju oni koji su svjesni krivnje zbog tog zlodjela davati milostinju za njegovu dušu. Ako je pak sagradio kakvu crkvu ili oslobodio robove, moraju to braniti, a njegovu ženu ili djecu dobrostivo zaštićivati.

7. Ako koji pakosnik, zadahnut đavolskim duhom, po vlastitom naumu, kao Juda, ubije svojega gospodara, neka kao prognanik čini pokoru s kamenom obješenim o vrat i opasan željeznim obručem.

8. Što se tiče dubrovačkoga i kotorskoga biskupa, kojih je stolica, kako se pouzdano zna, samo jedna, neka tu biskupiju između sebe pravedno podijele tako da ako jedan od pastira te Crkve umre, drugi biskup upravlja njegovom Crkvom, dok ne bude posvećen novi biskup.

9. Što se tiče biskupa Licinija, neka bude zadovoljan i neka ostane u biskupiji za koju je posvećen. Ako pak taj Licinije ne ostane zakonito u svojoj biskupiji kao njezin baštinik, nego kao došljak i stranac dođe u svoju prvašnju biskupiju i htjedne radije tu boraviti, neka ostane, ali kao svećenik. Nadalje, neka nitko ne služi misu u biskupskoj ili župnoj crkvi dok ju njezin

biskup ne posveti po kanonskim propisima. Ako to odsad koji drznik bude protiv navedene odredbe u njoj činio, neka se isključi iz našega kolegija.

10. Neka se koji biskup naše pokrajine ne usudi promaknuti na bilo koji stupanj ikoga koji rabi slavenski jezik, da služi Bogu bilo kao svjetovni svećenik ili kao redovnik. Nadalje, neka mu ne dopusti da služi misu u njegovoj biskupiji, osim ako bi bila oskudica svećenika; samo po odobrenju rimskoga pape može mu dopustiti da obavlja svećeničku službu.

11. Neka biskup Hrvata zna da je, kao i svi mi, podložan našoj metropolitanskoj Crkvi.

12. Ako bi pak kralj i velikaši hrvatski htjeli da sve biskupske dijeceze unutar granica naše metropolije podvrgnu pod vlast svojega biskupa, neka ni jedan od naših biskupa po čitavoj njihovoj zemlji niti krsti niti posvećuje crkve ili svećenike. Ipak, tko god za potrebe svoje duše pristupi k nama i zamoli da u našim sjedištima bude zaređen ili kršten ili da dobije potvrdu, neka mu svaki biskup po čitavoj pokrajini to pruži bez ustručavanja. Uostalom, neka oni zajedno sa svojim biskupom odgovaraju Bogu za sve ono u čemu zbog njih bude trpio nauk kršćanske vjere. Naša je savjest pred Bogom čista.

13. Neka u crkvi na području koje je ubijen svećenik nitko ne služi misu prije nego što sam ubojica ili narod ne dade zadovoljštinu, kako se učini prikladnim tamošnjemu biskupu. Neka svećenici ne uništavaju crkvene stvari. Jednom preuzeta crkva neka se ne napušta bez razloga. Bude li koji drukčije radio, neka bude izopćen dok ne naknadi što je upropastio i dok crkva ne dobije natrag svoje.

14. Vlastite žene neka se ubuduće ne otpuštaju nego jedino zbog preljuba. Ako je pak tko već otpustio svoju ženu, neka tako ostane. Neka gospodari daju na nauke one svoje robove koji god žele postati svećenici. Gospodari neka robove oštro kore ne kao strance nego kao svoje, a robovi neka ih rado slušaju.

15. Ako svećenik ne živi suzdržljivo sa ženom koju je prvu imao, neka radi suzdržljivosti ne stanuje s njom. Oženi li se pak drugom, neka bude izopćen.

4. GLAGOLJAŠTVO U VRIJEME KRALJA TOMISLAVA

Počeci glagoljaštva

Glagoljaštvo, pojam koji sažima pisanu kulturnu baštinu na glagoljici i hrvatskoj ćirilici, svoje korijene ima u IX. st. i misiji svetih Konstantina Ćirila i Metoda. Na poziv moravskoga kneza Rastislava 863. godine, bizantski car Mihael III. šalje dvojicu učene braće iz Soluna, Konstantina Filozofa i Metoda u Moravsku. Moravska je srednjovjekovna država smještena na prostoru današnje južne Češke i središnje Slovačke, a po svojoj je važnosti u srednjem vijeku bila kao i Hrvatska, zemlja koju treba privesti kršćanskoj vjeri i kulturi.

Budući da su Moravljane pokrtili franački misionari iz Salzburške nadbiskupije, nedostajalo je izgraditi kršćansku kulturu temeljenu na razumijevanju onoga što se u bogoslužju naviješta i moli. Na poziv kneza Rastislava bizantski učenjak (otud i naslov Filozof) Konstantin i njegov brat Metod stvaraju pismo – glagoljicu (obloga tipa) te prevode s grčkoga na starocrkvenoslavenski jezik biblijske i potrebne bogoslužne knjige. U stvaranju jezika koji danas zovemo starocrkvenoslavenski (ili staroslavenski), Konstantin i Metod rabe slavenski jezik puka koji je živio u okolici grčkoga grada Soluna.

Dolaskom u Moravsku, Sveta braća počinju propovijedati i naučavati na jeziku koji je moravski slavenski narod razumio. Prevode i bogoslužne knjige rimskoga obreda – onoga istoga obreda po kojemu su Moravljani pokršteni i na kojem su slušali svetu misu, ali nisu razumjeli jer nisu znali latinski jezik. Ondje također Sveta braća okupljaju i učenike koji s njima rade na poučavanju moravskih Slavena.

Moravska je bila zemlja smještena između bizantske i rimske crkvene jurisdikcije. Kako bi dobili potvrdu i blagoslov svojega apostolata, Sveta braća odlaze u Rim na poziv pape Nikole I. te sa sobom nose relikvije svetoga Klementa I. pape te bogoslužne knjige koje su preveli na starocrkvenoslavenski jezik. U Rimu ih je primio papa Hadrijan II., blagoslovio je njihovo djelo simboličkim činom polaganja bogoslužnih knjiga na oltar bazilike sv. Marije Velike i slaveći svetu misu s njima. U Rimu je Konstantin postao monah i uzeo ime Ćiril. Ondje je i preminuo 869. godine, a pokopan je u bazilici sv. Klementa. Metod je posvećen za nadbiskupa i postao je papin legat (poslanik) za Moravsku i Panoniju, a dodijeljena mu je biskupska stolica sv. Andronika iz povijesnoga Sirmija. S učenicima se vratio u Panoniju gdje je, uz mnoge muke i progone od strane franačkoga i njemačkoga klera, nastavio započetu misiju. Nakon što je dovršio prijevod Svetoga pisma na starocrkvenoslavenski, preminuo je 885. godine. Do danas nije poznato gdje se nalazi njegov grob.

Nasljednik sv. Metoda bio je sv. Gorazd, kojega je – pod utjecajem njemačkoga klera i pape Stjepana V. koji je zabranio bogoslužje na starocrkvenoslavenskom jeziku – prognao knez Svetopluk. Sveti Gorazd i drugi učenici Svete braće napustili su Moravsku te se raselili u dva smjera: na istok prema Bugarskoj i bizantskom crkvenom području, te na jug, prema Jadranu, Dalmaciji, odnosno Hrvatskoj, gdje je također bizantska Crkva imala jurisdikciju. Glagoljica, starocrkvenoslavenski jezik, bogoslužje rimskoga obreda uvriježit će se na hrvatskim prostorima od kraja IX. st.

Svetu braću Konstantina Ćirila i Metoda suzaštitnicima Europe proglasio je papa sv. Ivan Pavao II. 1989. godine apostolskim pismom *Egregiae virtutis*.

Glagoljaštvo kod Hrvata – dolazak i najstariji spomenici

U vremenu dolaska učenika svetih Ćirila i Metoda na naše prostore, dio Dalmacije bio je pod bizantskom vlašću. Bizantski je crkveni običaj dopuštao da se u bogoslužju rabe i oni jezici koji nisu bili dio tzv. trojezičnoga kanona, tj. jezici kojima je napisana Isusova osuda na križu: hebrejski, grčki i latinski. Rimski je pak običaj bio da se u bogoslužju i u čitanju Svetoga pisma rabi latinski jezik, koji je bio i sveti (sakralni, tj. bogoslužni) jezik i jezik kojim se od VI. st. govorilo u crkvenoj administraciji.

Kada i kako glagoljaštvo dolazi na hrvatske prostore, još uvijek nije do kraja poznato. Znanstvenici ističu da je došlo potihom, bez spektakularnih epizoda, među slavenski (tj. hrvatski) narod koji je živio u sklavinijama, zaleđu dalmatinskih gradova, te se ondje ukorijenilo, kao što se ukorijenilo u Moravskoj za vrijeme Svete braće.

Od svojega pojavka među Hrvatima glagoljaštvo je postupno oblikovalo hrvatski kulturni identitet. Od samih početaka vezano je uz bogoslužje, jer su glagoljski sakramentari, danas sačuvani u fragmentima (Bečki listići, Kijevski listići, Kločev glagoljaš, Grškovićev i Mihanovićev odlomak apostola, i drugi), sadržavali tekstove za svetu misu i službu časova prevedenu s latinskoga na crkvenoslavenski jezik. I drugi su bogoslužni tekstovi sačuvani samo u fragmentima, listićima, jer su tijekom reforme bogoslužja u XIII./XIV. st. postali neuporabljivi.

Tijekom XI. i XII. st., starocrkvenoslavenski jezik počinje se oblikovati kao hrvatski crkvenoslavenski jezik, tako stvarajući redakciju jezika koja će opstati do XVI. st. u bogoslužnim knjigama. Od XI. st. glagoljaštvo postaje važan dio hrvatske pismenosti. Na glagoljskom pismu i hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku napisani su najstariji epigrafski spomenici: Plominski natpis, Valunska ploča i Krčki natpis na kvarnerskom području te

Konavoski natpis i Natpis iz Župe Dubrovačke na jugu, a svi se datiraju na XI. st. Najvažniji hrvatski glagoljski epigrafski spomenik jest Bašćanska ploča iz crkve sv. Lucije u Jurandvoru na otoku Krku, napisana oko 1100. godine. Na njoj je u kamenu uklesana darovnica kralja Dmitra Zvonimira kojom daruje zemljište benediktincima glagoljašima samostana sv. Lucije. Kroz srednjovjekovlje pojavit će se još jedno pismo, hrvatska ćirilica, koja će se u srednjoj Dalmaciji prožimati s glagoljicom, a od XIV. st. i s latinicom, te s natpisima i tekstovima pisanim crkvenoslavenskim, latinskim i hrvatskim jezikom. Stoga govorimo da je u srednjem vijeku hrvatska kultura bila tropismena i trojezična.

Borba za opstanak – splitski sabori

Najstariji izričiti zapis o glagoljaštvu sadržan je u dvama pismima pape Ivana X. (914. – 928.), koja su napisana 925. godine. Jedno je upravljeno salonitanskomu nadbiskupu Ivanu i njegovim sufraganima, a drugo Tomislavu kralju Hrvata, Mihajlu knezu Humljana, Ivanu nadbiskupu i njegovim sufraganima te ostalim vlastima i puku u slavenskoj zemlji i dalmatinskim općinama. Oba su pisma vezana uz održavanje splitskoga sabora 925. godine, a danas su zapisana u djelu Tome Arhiđakona splitskoga *Historia Salonitana Maior*. »Ta koji bi se odabrani sin svete Rimske Crkve, kao što ste vi, radovao prikazati Bogu žrtvu na barbarskom jeziku?« – piše papa kralju Tomislavu. Papa je doznao da »neki napuštaju evanđeoski nauk, kanonske knjige i apostolske uredbe, pribjegavajući učenju Metoda, kojega (papa Ivan X.) ne nalazi ni u jednoj knjizi svetih otaca«.

U tim pismima glagoljaštvo je označeno pojmom »Metodov nauk« (*Methodii doctrina*), za koji papa tvrdi da ga nije našao među svetim piscima koje štuje Katolička Crkva. Budući da je riječ o nauku, vrijedno je napomenuti da je nauk Crkve onaj koji proistječe iz evanđelja i predaje crkvenih otaca i naučitelja, koja je pisana grčkim i latinskim jezikom te tako i razumljiva obrazovanim ljudima i kleru onoga vremena. Metodov nauk pisan je glagoljicom i starocrkvenoslavenskim jezikom, pismom koje latinski biskupi i svećenici nisu poznavali, a k tomu i jezikom koji zapadna Crkva nije priznavala kao sveti (sakralni) ili bogoslužni jezik, koji također nisu razumjeli.

Pojam »Metodov nauk« nije nov u pismu pape Ivana X. Još je njegov predšasnik papa Ivan VIII. u pismu moravskomu knezu Svetopluku pisao o Metodovu nauku, pod utjecajem njemačkoga svećenstva i biskupa. Nerazumijevanje starocrkvenoslavenskoga jezika i glagoljskoga pisma uvjetovalo je da se sveti Metod, zaređen i od Rima poslan nadbiskup Panonije mora više puta braniti pred papom za svojega života, a u slučaju splitskih sinoda i

nakon smrti (preminuo je 885. godine). Međutim, papa Ivan VIII. promijenio je mišljenje o Metodu nakon što ga je saslušao te u pismu knezu Svetopluku piše novo pismo (naslovljeno *Industriae tuae*, 880. godine), gdje opravdava Metoda i piše da je on u svemu crkvenom naučavanju pravovjeran. O Metodovu nauku papinska pisma govore u smislu nauka i predaje vjere te onoga što se čini u bogoslužju svete mise, što nije bilo razumljivo latinskomu kleru. Stajalište je pape Ivana X. bilo, kao i cjelokupnoga papinstva IX. i X. st., da se bogoslužje slavi na latinskom jeziku. Razlog tomu jest i taj što je bizantska, dakle istočna Crkva, dopuštala da se bogoslužje slavi na jeziku koji je narodu razumljiv, a u tome starocrkvenoslavenski jezik nije bio jedini primjer (tu su još Armenija, Gruzija te zemlje Male Azije prije konačnoga osmanskoga osvajanja). Imati Crkvu koja govori latinski i slavi liturgiju na latinskom jeziku, značilo je da Rim ima prevlast i jurisdikciju nad tim područjem. Stoga je pitanje Metodova nauka isključivo pitanje liturgijskoga jezika, koji u svojoj pozadini ima i jurisdikciju i običaje druge Crkve.

Time glagoljaštvo na splitskom saboru nije spašeno, ali je stavljeno u okvire Katoličke Crkve. Još će na jednom saboru, onom 1060. godine biti ponovljeno da je za klerike koji žele primiti svete redove važno znati i latinski jezik. U potvrdi zaključaka splitskoga sabora 1060. godine papa Aleksandar II. ponavlja: »Zabranjujemo od sada pod prijetnjom izopćenja Slavene (glagoljaše) promicati u svete redove ako ne nauče latinski.« Toma Arhiđakon pak pojačava spomenute odluke pišući da je splitska sinoda zatvorila glagoljaške crkve. Podupiratelji protureformske struje, biskupi kvarnerskoga otočja, ipak su ostali pri tome da dopuste uporabu glagoljice i starocrkvenoslavenskoga jezika u bogoslužju.

Glagoljaši su tako postali svećenici koji su znali dva sveta (sakralna) jezika: latinski i starocrkvenoslavenski, odnosno hrvatski crkvenoslavenski na našem prostoru od XII. st. Upravo im je to omogućilo da najvrjednije knjige zapadnoga kršćanstva, sakramentare, misale i brevijare prevode s latinskoga jezika na hrvatski crkvenoslavenski jezik, s latiničnoga na glagoljično pismo, te time stvore hrvatsku pisanu kulturu koja će u XIII. st. biti konačno priznata. Godine 1248. papa Inocent IV. dopustio je senjskomu biskupu Filipu i onim svećenicima koji znaju jezik da se crkvenoslavenskim jezikom služe u bogoslužju, slaveći Boga iz misala koji su pisani glagoljicom, »kako je to već i običaj«.

Biskup Grgur Ninski

Priča o Grguru Ninskom i danas je predmet povijesnih istraživanja. Jedni povjesničari tvrde da je Grgur postao »biskupom Hrvata« tek nakon prvoga splitskoga sabora, uz pomoć kralja Tomislava i njegovom željom da uz kraljevsku vlast nad dalmatinskim gradovima i zaleđem gdje su živjeli Hrvati pridobije i crkvenu vlast, a drugi pak tvrde da je Grgurova povezanost s

glagoljaštvom slučajna, tj. o »hrvatskom« se biskupu govori u XI. kanonu splitskoga sabora, a o glagoljici u X. kanonu istoga sabora održanoga 925. godine. Je li Grgur Ninski htio imati crkvenu karijeru kao kraljevski i narodni vladar ili je doista nastupio kao branitelj glagoljaštva i hrvatskoga identiteta kao »biskup Hrvata«, i dalje će nam ostati nepoznato. Ipak, pamtimo ga kao biskupa koji se borio za svoju mladu biskupiju koju su nastanjivali većinom Hrvati te je htio Hrvate i njihovo – tada još mlado – glagoljaško bogoslužje sačuvati od prevage latinskoga jezika i bogoslužja na latinskom jeziku. Stoga ga je Meštrović u poznatom kipu koji stoji u Splitu i Varaždinu prikazao s uzdignutim prstom i čvrstim stavom. Nakon splitskih sabora 925. i 1060. godine, i nakon Grgura Ninskoga, glagoljaštvo je »preživjelo« i zaživjelo na prostoru Hrvatskoga Kraljevstva, tj. na čitavu prostoru istočne obale Jadrana. Od XI. st. postaje oslonac i izvor hrvatskoga kulturnoga identiteta, pisane riječi i čuvar cjelokupne nacionalne povijesti. Glagoljaštvo se na našim prostorima potihoo razvija, kao što je u naše krajeve i došlo. Postaje dio baštine rimskoga obreda, a k tomu i most između istočne i zapadne kršćanske bogoslužne tradicije. Glagoljaški svećenici, zasigurno potaknuti odlukama splitskih sabora, postaju dio učenoga klera Europe znajući i latinski i crkvenoslavenski jezik, ali ipak svećenici koji skrbe za narod koji je živio na rubu gradova i u širokim zaleđima nekadašnjih razvijenih pokrajina. Potvrdu svojega tihoga i predanoga pastoralnoga i kulturnoga rada glagoljaši dobivaju 1248. godine, kada papa Inocent IV. dopušta senjskomu biskupu Filipu da bogoslužje slavi na crkvenoslavenskom jeziku iz knjiga pisanih glagoljicom »u onim zemljama u kojima se već upotrebljavaju«. Novi »branitelj« glagoljaštva postaje sveti Jeronim, kojemu biskup Filip u pismu papi Inocentu pripisuje autorstvo glagoljice i glagoljaškoga bogoslužja. Isto dopuštenje papa daje 1252. godine omišaljskim benediktincima, a po tim dopuštenjima stvara se zamah razvoju hrvatske knjige, koja svoj vrhunac ima u Prvotisku glagoljskoga misala 22. veljače 1483. godine. »Položaj hrvatskog glagoljaštva na razmeđu istočne i zapadne kršćanske ekumene jedan je od najizrazitijih aspekata ćirilometodske baštine gdje je i hrvatska glagoljska književnost prostor civilizacijskog i kulturnog susreta Rima i Carigrada i u službi je europskog književnog i vjerskog jedinstva.«

5. TOMISLAV NAKON TOMISLAVA: Tisuću godina Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine

Kako je došlo do zamisli o proslavi Tisućgodišnjice?

Oblikovanje spomenute priče treba promotriti u kontekstu vremena u kojem je nastala, u doba kada su Hrvati bili razdijeljeni neprirodnim granicama u sklopu Austro-Ugarske Monarhije i kada je autonomna Trojedna Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija (ili Banska Hrvatska, kako je poznata u povijesnim radovima) kao nasljednica nekadašnjega Hrvatskoga Kraljevstva živjela sputana ograničenjima Hrvatsko-ugarske nagodbe u sklopu ugarskoga dijela Monarhije. Zbog toga je takva priča o jakom i neovisnom hrvatskom kralju koji je uz to pobijedio Mađare i protjerao ih preko rijeke Drave bila i svjetionik nade da bi se i tadašnji Hrvati mogli osloboditi mađarske prevlasti i obnoviti svoju snagu i neovisnost.

Do toga je doba opisana priča o Tomislavu bila dobro raširena u hrvatskoj javnosti, a osim radova povjesničara njezinoj popularnosti nedvojbeno su pridonijeli umjetnici, osobito slikari, koji su Hrvatima *pokazali* kako je taj kralj izgledao. Danas nam je u tom smislu iznimno poznata slika *Krunidba kralja Tomislava* Otona Ivekovića, koja živi u brojnim reprodukcijama koje su u proteklih više od jedanaest desetljeća bile dostupne velikom broju Hrvata. Svojedobno je isto tako popularna bila i slika Ferde Quiquereza iz 1889. godine *Tomislav, prvi kralj hrvatski ili ujedinjenje Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. No umjetnička djela i historiografski radovi nisu bili jamstvo da bi se tko dosjetio organizirati proslavu Tomislavove obljetnice koja je bila nadomak.

Može se pretpostaviti kako su svijest o 925. godini kao o početnoj godini slavnoga Kraljevstva Hrvatskoga, kako se tada često govorilo, i približavanje tisućite obljetnice toga događaja, koji je nerijetko tumačen kao vrhunac hrvatske povijesti i slave, utjecali na neke da počnu razmišljati o organiziranju dostojnoga obilježavanja toga događaja. U to su doba obilježavanja sličnih obljetnica u tadašnjoj Europi bila posve uobičajena praksa, a stanovnike Zagreba je tada, pa sve do danas, na sjajnu proslavu takve jedne obljetnice podsjećala jedna od važnijih građevina podignutih u središtu hrvatskoga glavnoga grada – Umjetnički paviljon na današnjem Tomislavovu trgu. Taj je paviljon izvorno izgrađen i podignut 1896. godine u Budimpešti kao umjetnički paviljon Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u sklopu milenijske izložbe u mađarskom glavnom gradu, priređene kao dio proslave tisućite obljetnice Ugarskoga Kraljevstva. To nije bio i jedini paviljon kojim se na toj izložbi predstavila Trojedna Kraljevina kao dio ugarskoga dijela Monarhije, no otpočetak je bilo predviđeno kako će po zatvaranju izložbe baš taj paviljon biti prenesen u Zagreb. Sjajna i

velebna mađarska proslava zbog svega je bila poznata mnogim Hrvatima, a njome je obilježen dolazak Mađara na područje tadašnje Ugarske pod vodstvom Árpáda 896. godine, onoga istoga za kojega se potkraj XIX. st. mislilo kako je njegove prodore zaustavio upravo Tomislav proširivši svoju vlast na sjever do rijeke Drave.

Iako su imali prilike vidjeti proslavu i sudjelovati u milenijskoj izložbi, Zagreb i Hrvatska mogli su samo sanjati o organizaciji takva čega na vlastitu tlu. Pa ipak je približavanje pretpostavljene tisućite obljetnice Tomislavove krunidbe, odnosno tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva, potaknulo i neke Hrvate na razmišljanje o priredbi slične proslave.

To su, naime, utemeljitelji netom osnovane Družbe »Braća Hrvatskoga Zmaja«, veliki meštar Emilij Laszowski Szeliga i dr. Velimir Deželić stariji, već u kolovozu 1906. predložili njezinim članovima. Zaključeno je »da se na 1000. godišnjicu Hrvatskog Kraljevstva (925.-1925. priredi velika hrvatska historička izložba iz svih krajeva hrvatskih (starine, slike, knjige, oružje i t. d.«. Ideja o obilježavanju tisućite obljetnice pojavila se i prije zaključka Družbe »Braća Hrvatskoga Zmaja«, odnosno oko 1900. godine. Kako je to poslije zabilježio fra Mijo Čuić, »Hrvati Duvna«, koje se tada zvalo Županjac (u Duvno je preimenovano godine 1917.), »sa svojim tadašnjim župnikom fra Ljudevitom Radošem kod osnutka 'Hrvatske Čitaonice' imali su u vidu proslavu 1000. godišnjice, ali prilike nijesu dopuštale, a i same su vlasti svaki pozitivni [?] rad smetale, dapače zabraniše i svaku svečanost kod osnutka u gradu i tako su osnivači otišli u jedno obližnje selo, Kolo i tu su proslavili osnutak H. Č.« Tada nije još bilo riječi o izgradnji spomen-crkve, o čemu se počelo govoriti 1917. godine, kada je duvanjski nadžupnik fra Mijo Čuić istaknuo potrebu izgradnje ne samo crkve nego i Tomislavova doma, a sve u svrhu proslave tisućogodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva. Za pokrovitelja izgradnje spomen-crkve izabran je zagrebački nadbiskup Antun Bauer, a fra Mijo je ubrzo potom došao u doticaj s Družbom »Braća Hrvatskoga Zmaja« u Zagrebu koja je poduprla ideju izgradnje. Družba je pak, poput Čuića, također željela da projekt izgradnje spomen-crkve u Duvnu, ali i proslava općenito, bude djelo cijeloga hrvatskoga naroda te je u pripreme željela uključiti predstavnike hrvatskoga kulturnoga i političkoga života. U to je doba Družba »Braća Hrvatskoga Zmaja« osobitu pozornost u sklopu zamišljene proslave usmjerila na održavanje etnografske izložbe kao temelja za osnutak željenoga etnografskoga muzeja u Zagrebu.

Počeci izgradnje duvanjske spomen-crkve i pripreme za proslavu

Prve konkretne korake za izgradnju crkve i doma u Duvnu, a time i za obilježavanje tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva općenito zatekla je u jesen 1918. propast Austro-Ugarske Monarhije i ulazak hrvatskih zemalja u novu jugoslavensku državnu tvorevinu. Te promjene nisu prekinule rad na pripremi proslave i na izgradnji spomen-crkve i doma u Duvnu, no u godinama koje su slijedile nedvojbeno su utjecale na smjer i opseg toga rada.

Dotadašnja sputanost autonomne Trojedne Kraljevine u sklopu ugarskoga dijela Austro-Ugarske Monarhije postala je prošlost, no u novoj jugoslavenskoj državi zamijenjena je strogom centralizacijom iz državnoga središta Beograda te dominacijom srbijanskih političkih, gospodarskih i vojnih elita predvođenih novim vladarom, regentom (od 1921. kraljem) Aleksandrom I. Karađorđevićem.

Pa ipak, sve su stranke hrvatskoga predznaka i elita hrvatskoga društva zagovarale uspostavu slobodne Hrvatske, bez obzira na to radilo se o samostalnoj državi ili o Hrvatskoj kao ravnopravnom dijelu jugoslavenske države. Pritom su se i Radić i pravaši pozivali na hrvatsko državno pravo i na tisućljetnu hrvatsku državnost kao na jedan od temelja svojih zahtjeva pa nije neobično što je ideja obilježavanja tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva pala na plodno tlo i što su ju načelno poduprle sve snage hrvatskoga društva.

Pripreme za obilježavanje tisućite obljetnice dobile su zeleno svjetlo u vrijeme vlade Ljube Davidovića, vođe Demokratske stranke. On je tijekom svojega kratkotrajnoga obnašanja dužnosti predsjednika jugoslavenske vlade od srpnja do studenoga 1924. umjereno nastupao i nastojao pridobiti i potporu oporbenih stranaka, pa ga je podržala i Hrvatska republikanska seljačka stranka kao tada vodeća hrvatska politička stranka. Mira Kolar Dimitrijević u svojem je radu o podizanju spomenika kralju Tomislavu u Zagrebu iz 1997. godine istaknula kako se Hrvatima »činilo da mogu Tomislava vješto iskoristiti da naznače da su Hrvati prvi imali snažnu državu na prostoru Južnih Slavena, da su bili zaštitnici Srba i pobjednici nad Bugarima, drugim riječima da su oni imali primat u mirenju Slavena na jugu Europe. Budući da je oko 1924. u Hrvatskoj zbog višegodišnjeg provođenja centralizacije snažno ojačala antisrpska struja, činilo se i vlastima u Beogradu da se može iskoristiti Tomislavljevo nastojanje da pomiri bugarskog i srpskog kneza, pogotovo stoga što se još nije posvema odustalo od uklapanja Bugarske u Karađorđevićevu jugoslavensku državu. (...) Oni Hrvati, koji su pak bili razočarani centralizmom i potpunim gubitkom hrvatske autonomije, jedva su dočekali ovakvu priliku te su iskoristili ovo obilježavanje i podigli ga do razine koju Srbi nisu očekivali.«

Izgradnja duvanjske spomen-crkve i početak proslave Tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva

Istodobno je i fra Mijo Čuić radio u Duvnu na podizanju spomen-crkve, pri čemu je tražio pomoć od svih za koje je mislio da mogu pomoći, pa i od kralja Aleksandra I. Karađorđevića. Predradnje za podizanje bazilike poduzimao je Čuić u bliskoj suradnji s Družbom »Braća Hrvatskoga Zmaja«, čiji je član i sam postao kao Zmaj Duvanjski. Robert Jolić u svojem životopisu fra Mije Čuića iz 2009. godine (objavljen u zborniku *Fra Mijo Čuić – graditelj i uznik*) ističe kako su upravo članovi »Družbe u prvo vrijeme bili i pokrovitelji i veliki organizacijski, motivacijski i financijski fra Mijini pomagači. U prigodi polaganja kamena temeljca u srpnju 1924. poslali su 200.000 K. Upravo su 'zmajevci' bili najznačajniji pokretači i utemeljitelji Centralnog duvanjskog odbora, kojemu je predsjednik bio zagrebački veleindustrijalac Milan Prpić, a sa svrhom dovršetka izgradnje spomen-doma i bazilike.« U sklopu Družbe utemeljen je i poseban Duvanjski odbor, čija je glavna zadaća bila voditi brigu o izgradnji duvanjske spomen-crkve. Nju je u »bizantijsko-hrvatskom stilu po motivima starohrvatskih crkava sa novom suvremenom arhitekturom« projektirao arhitekt i član Družbe »Braća Hrvatskoga Zmaja« Stjepan Podhorski, a izgradnja i sama proslava tisućite obljetnice započela je stvarno blagoslovom temeljnoga kamenja ispred zagrebačke katedrale 15. lipnja 1924. i naposljetku posvetom i polaganjem toga kamenja u Duvnu 8. srpnja iste godine. Unatoč entuzijazmu i prikupljanju sredstava duvanjska bazilika nije dovršena do proslave 1925. godine, kako je planirano, nego se gradnja oduljila i rokovi završetka su pomicani. Usporena gradnja i uređenje crkvene unutrašnjosti potrajali su i u sljedećim godinama, a radovi su intenzivirani i unutrašnjost uređena tek po uspostavi Banovine Hrvatske, u čije je granice ušao i cijeli duvanjski kraj sa svojim središtem Tomislavgradom. Crkva je napokon posvećena tek 29. rujna 1940. godine.

Umjesto nastavka rada na unutrašnjem uređenju, bazilika je potkraj Drugoga svjetskoga rata teško oštećena u savezničkom bombardiranju Tomislavgrada. U nepovoljnim prilikama za Katoličku Crkvu i za Hrvate u komunističkoj Bosni i Hercegovini, tako oštećena bazilika stajala je više godina, a djelomičnu obnovu komunističke vlasti dopustile su tek 1957. godine. Naposljetku su njezina obnova i uređenje, iako ono unutrašnje ne po izvornim nacrtima arhitekta Podhorskoga, dovršeni tek tijekom 80-ih godina prošloga stoljeća.

Duvnjaci su uz izgradnju spomen-crkve s Tomislavovim domom (gostinjcem) i Hrvatskoga spomen-doma »Tomislav« zamislili preimenovati Duvno u Tomislavgrad, kako bi se i po imenu mjesta znalo da je ono bilo krunidbeno mjesto prvoga hrvatskoga kralja.

Prigoda za to ukazala se kada je u siječnju 1928. rođen novi jugoslavenski kraljević koji je nazvan Tomislav. Nedugo iza toga u Duvnu je okupljeno izaslanstvo predvođeno fra Šimom Ančićem kako bi se poklonilo novorođenomu kraljeviću i kraljevskoj obitelji, što je i učinjeno početkom veljače te godine. Tada je Ančić kralju Aleksandru predao rezoluciju kojom je kralj zamoljen neka se grad Duvno ubuduće nazove Tomislavgrad u počast princa Tomislava i krunjenja prvoga hrvatskoga kralja Tomislava, što je i odobreno, no u kraljevu ukazu izostavljen je spomen na kralja Tomislava te je istaknuto kako se »u znak kraljevske pažnje daje ime gradu po imenu Nj. V. princa Tomislava 'Tomislavgrad'«. Više je nego sigurno kako su Duvnjaci željeli preimenovati svoj grad ponajprije zbog uspomene na kralja Tomislava, a na rođenje kraljevića Tomislava po svoj su prilici gledali tek kao na prikladnu mogućnost da to preimenovanje postignu čim prije. Zbog toga je Aleksandrov čin bio svojevrsna prijevara, no činjenica jest kako je kraljević zapravo imenovan po kralju Tomislavu. Njemu je, naime, kao drugorođenomu kraljeviću bilo namijenjeno hrvatsko ime, nakon što je prvorođeni kraljević Petar nazvan po svojem djedu, kralju Srbije i prvom kralju Kraljevstva/Kraljevine SHS. Naposljetku je trećerođeni kraljević 1929. godine dobio slovensko ime Andrej. Unatoč Aleksandrovu činu ipak se može reći kako je Duvno barem posredno imenovano i po hrvatskom kralju Tomislavu, a nepobitno je kako su i onda i danas Duvnjaci u tom imenu gledali isključivo uspomenu na prvoga hrvatskoga kralja.

Blagoslov temeljnoga kamenja spomen-crkve u Zagrebu i nedugo nakon toga svečanost u Duvnu u srpnju 1924. kao da su bili poticaj da se u hrvatskoj javnosti počne voditi više brige o obilježavanju tisućite obljetnice te da se krene u konkretne pripreme za ono što je u Družbi »Braća Hrvatskoga Zmaja« još prije Prvoga svjetskoga rata zamišljeno kao velika proslava toga jubileja.

Već je izbijanje toga rata spriječilo pripremanje takve proslave, no ni uvjeti u kojima je hrvatski narod živio po njegovu svršetku nisu pogodovali nastavku rada. Pa ipak su spomenuti događaji, blagoslov temeljnoga kamenja i svečanost uz njegovo polaganje u temelje duvanjske crkve bili ono čime je započet javni početak obilježavanja tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva. Sudjelovanje zagrebačkoga nadbiskupa i mostarsko-duvanjskoga biskupa, sudjelovanje brojnih hrvatskih društava, masovnost koja ih je pratila te velik odjek u tadašnjem tisku hrvatskoga predznaka svakako opravdavaju tu tvrdnju.

Nije zbog toga neobično što je upravo Katolička Crkva, odnosno hrvatski biskupi, bila prva koja se nakon tih svečanosti oglasila svojim proglasom za javnost u kojem je hrvatski narod pozvan da se uključi u obilježavanje tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva. Biskupi su s biskupske konferencije održane u Đakovu 20. kolovoza 1924. uputili *Okružnicu*

hrvatskom katoličkom narodu prilikom tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva, u kojoj je osobit naglasak stavljen na pripadnost hrvatskoga naroda Katoličkoj Crkvi, odnosno njegovoj vjeri. Istaknuli su tako biskupi kako je »na pomolu godina 1925. Jedna od najznačajnijih godina u životu hrvatskoga naroda. Godina, koja nam u svome krilu nosi slavu tisućgodišnjice hrvatskoga narodnoga kraljevstva. Godina, u kojoj će čitav narod hrvatski od Sutle pa do Drine i Dunava, od Subotice pa do Kotora svečano i radosno proslaviti uspomenu dana, kad je prije tisuću godina prvi put zasjala kruna na glavi jednoga hrvatskoga sina.« Biskupi su istodobno zatražili od hrvatskoga naroda »da učini danas, što od tebe traže 14 stoljeća povijesti tvoje i duhovi tvojih pređa preko usta tvojih biskupa! Daj slavi Tomislavovoj, tisućgodišnjici svojega kraljevstva, značaj pobožne, kršćanske, katoličke slave! Neka slava našega Duvna i našega Tomislava bude pred čitavom Evropom ispovijest tvoje vjere! Pokaži svijetu, da su Hrvati i danas još katolički narod, u kojem živi duh Tomislava i Zvonimira. Prema tome, kao što je papa prvi bio, koji je priznao Hrvatsku kraljevinom, tako su naši biskupi prvi bili, koji su hrvatski narod pozvali na slavu te tisuće godišnjice. Dakako da je to bezvjercima krivo bilo, jer oni ne vole, kada se i katolici brinu za narod.«

Proslave Tisućgodišnjice 1925. godine

Iako u prethodnom navodu nije poimence označeno tko su bili ti bezvjerci, ipak je negodovanje nekih političara predvođenih predsjednikom HRSS-a Stjepanom Radićem nagovijestilo razlike u pristupu proslavi i najavilo održavanje više odvojenih proslava. Radić je bio nezadovoljan *Okružnicom* jer je u njoj vidio uplitanje biskupa u politiku, odnosno »to je pismo čisto političko, politički mu je povod: tisućgodišnjica krunisanja kralja Tomislava – i politička svrha: javna proslava u čitavom narodu te tisućgodišnjice. Da su naši biskupi napisali jedno vjersko pismo, u kojem bi govorili o vjeri, ja u to ne bih dirao. (...) Ali kad naši biskupi pišu političko pismo i kad oni hoće da budu hrvatskom narodu i politički vođe, onda je i moja dužnost, da to prosudimo i ako treba i osudimo.« Radićevim su se riječima, dakako, usprotivili predstavnici Katoličke Crkve, ali i njegovi politički neistomišljenici iz Hrvatske stranke prava i Hrvatske pučke stranke.

Godina 1925. bila je za Katoličku Crkvu Sveta godina pa nije slučajno što je u *Okružnici* istaknuto kako »nije bez osobite milosti i Providnosti Božje, da naša tisućgodišnjica pada baš u Svetu Godinu čitave katoličke Crkve. Svi katolički narodi hrle u Svetoj Godini u Vječni Rim, da tu na vrelu, crkvenog jedinstva, do nogu Petrova nasljednika

i Kristova Namjesnika na zemlji, ispovjede i obnove svoju vjernost Kristu i Crkvi katoličkoj. I mi ćemo Hrvati to učiniti. (...) To će biti odaslanstvo cijeloga naroda hrvatskog, da se u ime čitave Hrvatske pokloni prahu Prvaka Apostolskog i njegovu nasljedniku prisegnu vječitu vjernost. Tu ćemo svečano posvetiti čitav narod hrvatski i čitavo drugo naredno tisućljeće njegova narodnog života Presvetom Srcu Isusovu. Zastupnici naši u Rimu, a mi ostali, duhom s njima ujedinjeni, u crkvama naše domovine. Istodobno je istaknuto da kao znak naše vjernosti Bogu, Crkvi katoličkoj i Svetoj Stolici, sakupit ćemo u cijelom narodu i darovati Svetom Ocu jedan dragocjen dar kao dar čitavoga hrvatskoga naroda. Jedan krasan zlatni kalež sa natpisom 'Hrvatski Narod Svetomu Ocu Papi Piju XI., Namjesniku Isusovu na zemlji, prilikom tisućgodišnjice svojega Kraljevstva – 1925.' Neka sam Glavar kršćanstva prinese u tom hrvatskom kaležu presvetu Krv Janjeta Božjega za sreću hrvatskoga naroda!«

Prve su proslave bile one crkvene, odnosno 8. svibnja 1925. »slavio se po svim hrvatskim krajevima Dan katoličke omladine u slavu tisuće godišnjice hrvatskoga kraljevstva. Za Duhove otputovalo 4000 hodočasnika na veliko hrvatsko hodočašće u Rim te je tamo 31. svibnja zajedno s papom proslavljena tisuća godišnjica hrvatskoga kraljevstva, a na spomen što je papa pred tisuću godina Tomislavu poslao kraljevsku krunu, darovao je sad hrvatski narod papi spomen-kalež.« To je hodočašće bilo u skladu s onim što je u kolovozu 1924. bilo izneseno u spomenutoj *Okružnici* hrvatskih biskupa, a predvodili su ga biskupi na čelu sa zagrebačkim nadbiskupom Antunom Bauerom.

Središnja crkvena proslava tisućite obljetnice u Hrvatskoj, kako je i najavljeno *Okružnicom* hrvatskih biskupa iz kolovoza 1924., održana je pak 21. lipnja 1925., na blagdan Presvetoga Srca Isusova, svečanom misom koju je u zagrebačkoj katedrali predvodio nadbiskup Bauer te teoforičnom procesijom kakva se uobičajeno održava na taj blagdan.

Iako je bio nazočan velik broj ljudi i nedvojbeno je bila riječ o uspješno organiziranoj proslavi, ipak je ona izvan Zagreba ostala podosta nezapažena jer joj tadašnji tisak kao gotovo jedini u javnosti rašireni medij nije pridao veću pozornost, odnosno rijetka su bila izvješća o njezinu održavanju.

Nedugo iza toga pokrenut je niz proslava tisućite obljetnice, kako u Zagrebu, tako i u pokrajini. U njima je veliku ulogu imala Družba »Braća Hrvatskoga Zmaja«, koja je i pozvala Hrvate da se u njih uključe te da dostojanstveno proslave tu obljetnicu. Unatoč željama o priredbi jedne velike i veličanstvene proslave, do proljeća 1925. svima je bilo jasno da u tadašnjim društvenim i političkim prilikama takvo što nije izgledno.

Zbog toga su u sljedećim mjesecima održane brojne proslave, kako one u Zagrebu tako i one u brojnim mjestima, od velikih gradova do manjih sela. Neke su proslave održane i

sljedeće 1926. godine. Dana 4. i 5. srpnja 1925. održana je tako i druga zagrebačka proslava, a nju i desetke proslava diljem hrvatskih zemalja potaknula je, u nekim mjestima i djelomice priredila, Družba »Braća Hrvatskoga Zmaja«. Tako je 4. srpnja 1925., kako je sljedećega dana istaknuto u zagrebačkom dnevniku *Jutarnji list*, započela zagrebačka svečanost u povodu tisućogodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva:

»Desetci tisuća hrvatskih zastava viju se na domovima i prozori, puni svjetla, pozdravljaju povorke što se nižu gradskim ulicama. Neko svečano raspoloženje obavija grad: kao uoči velikoga praznika. Istaknuto je i kako je čitavi Zagreb obuhvatio jedan kliktaj, svako je hrvatsko srce u Zagrebu zadrhtalo gledajući, kako danas zagrebačkim ulicama prolazi veličanstvena i nepregledna povorka. I staro i mlado s punim je srcem pozdravljalo prolazeću publiku, a pljesak sa prozora odjekivao je na Gričkim Goricama. Ovako veličanstvene, jednodušne manifestacije nije još bilo u Zagrebu. Jučer je na Jelačićevom trgu i u pokrajnim ulicama manifestiralo, klicalo i pljeskalo oko 60.000 ljudi.

Već poslije podne odjenuo se Zagreb u svečano ruho. Sve su hrvatske kuće bile okićene hrvatskim zastavama, a na prozorima i balkonima postavljeni su skupocjeni sagovi i ćilimi i razni ukrasi sa narodnim motivima. Sve su to pratili nebrojeni cvjetni aranžmani i rasvjeta tisuća žaruljica i lampiona pa je i na gradskoj periferiji u svakoj i najmanjoj kući i potleušici gorjela (...) svjećica ili lampion, a na prozoru lepršala hrvatska zastava, pa makar i iz papira. I tamo se je kao i u centru kliktao, pjevalo i pričalo o tisućogodišnjici hrvatskog kraljevstva. Središte svečanosti toga dana bilo je na Trgu bana Jelačića, na koji su se slile povorke desetaka tisuća ljudi predvođenih članovima brojnih društava, od pripadnika Hrvatskoga sokola i Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja do planinara i obrtnika, a potporu su svojim pjevanjem dali članovi pjevačkih društava.«

Središnji trenutak svečanosti bio je nastup jednoga od tada vodećih hrvatskih povjesničara Rudolfa Horvata, koji je slušatelje podsjetio na važnost kralja Tomislava podsjetivši kako je od njegove navodne krunidbe »prošlo tisuću godina, no hrvatski se narod sretno održao, premda je kroz taj milenij pretrpio mnogo muka. Na kraju je došlo i stvaranje jugoslavenske države u kojoj je tijekom ovih 7 godina pretrpio (...) hrv. narod svakojake nepravde i progone. Tko površno prosuđuje, mislit će, da su sve to činili Srbi. Ali ne bi bilo u redu, da mi radi toga okrivimo srpski narod. Ne mogu vjerovati, da bi nama Hrvatima htjeli našu slobodu oteti pravi Srbi.«

Među otprije zakazanim svečanostima u prigodi obilježavanja tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva zakazano je i održavanje III. hrvatskoga svesokolskoga sleta. Takvi sletovi, a oba prethodna održana su također u Zagrebu još prije izbijanja Prvoga svjetskoga

rata, bili su središnja okupljanja svih hrvatskih sokolskih društava i javna manifestacija njihove organiziranosti, raširenosti među stanovništvom i uvježbanosti članstva. Hrvatsko sokolstvo netom je prije (1924.) obilježilo pola stoljeća svojega postojanja, u spomen na osnivanje prvoga sokolskoga društva u Zagrebu 1874. godine. Tada je sokolska ideja koja je ponikla u Češkoj prodrila do hrvatskoga glavnoga grada i započela širenje diljem hrvatskih zemalja. Sokolstvo se temeljilo na tjelovježbi, a temeljni mu je cilj bio tjelesni i moralni odgoj cijeloga naroda u svrhu postizanja nacionalnih ciljeva. Pritom su češki očevi sokolstva isticali slavensku uzajamnost kao važan vid sokolskoga djelovanja, a bili su i izrazito antiklerikalno nastrojeni, što je u češkom slučaju značilo i oštar napad na katoličanstvo. Iz tog razloga Katolička Crkva nije blagonaklono gledala na razvoj sokolstva, koje se iz Češke do početka XX. st. proširilo među svim slavenskim narodima, pa i među Hrvatima. Nije zbog toga neobično što je »Hrvatski sokol« do Prvoga svjetskoga rata bio organizacija (odnosno savez sokolskih društava) koja je uz zagovor hrvatskih nacionalnih interesa osobito snažno zagovarala i slavensku te južnoslavensku uzajamnost, odnosno jugoslavenstvo.

Hrvatski su sokoli odlučili prirediti svoj III. hrvatski svesokolski slet upravo u slavu tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva, a već je spomenuto kako je odluka o njegovu održavanju od 14. do 16. kolovoza u Zagrebu donesena daleko prije nego što je polovicom srpnja sklopljen sporazum između HRSS-a i radikala. Nova vlada koju su činili radikali i članovi HSS-a sastavljena je 18. srpnja 1925., a istoga je dana iz zatvora izišao i Stjepan Radić.

Nije neobično što je u novim okolnostima najavljeno održavanje tako velika događaja zapelo za oko Radiću i vođama dotadašnjega HRSS-a, odnosno Hrvatske seljačke stranke, kako se zvala otkako se malo prije toga odrekla republikanstva. Već održane dvije velike proslave u Zagrebu činile su priređivanje još jedne proslave poput njih izlišnima i bizarnima pa je iskorišteno sokolsko slavlje kako bi vodstvo HSS-a predvođeno Radićem i samo imalo prilike sudjelovati u tako velikoj manifestaciji te ju istodobno iskoristiti za popularizaciju svoje nove politike u hrvatskoj javnosti. Dotadašnja plemenska posebnost proslavâ tisućite obljetnice nadopunjena je napadnim isticanjem bratstva Srba, Hrvata i Slovenaca čije je ishodište traženo upravo u Tomislavu kao zaštitniku srpskoga velikoga župana Zaharije. Postojeća jugoslavenska država tumačena je kao vrhunac u odnosima Hrvata i Srba i kao jamstvo zajedničke budućnosti i opstanka obaju plemena. Kralj Aleksandar postao je nasljednik Tomislava, velik i mudar vladar koji bdije nad srećom i sigurnošću Hrvata, ali i ostalih plemena. Sreći Stjepana Radića, ali i mnogih Hrvata nije bilo kraja kada je najavljeno kako u hrvatski glavni grad ne će doći samo brojni ministri nove jugoslavenske vlade iz

radikalskih redova, nego glavom i bradom kralj Aleksandar i kraljica Marija kako bi nazočili svesokolskomu sletu.

Kralj i kraljica došli su u Zagreb 15. kolovoza 1925. kako bi bili na središnjoj svečanosti svesokolskoga sleta – javnoj vježbi koja se trebala održati na igralištu I. hrvatskoga športskoga kluba »Građanski« na Koturaškoj cesti, tada vodećega hrvatskoga športskoga društva čija je nogometna momčad, popularni Purgeri, između dvaju ratova pronijela slavu hrvatskoga nogometa po cijeloj Europi. Svečanosti su toga dana otpočele rano ujutro obuhvativši desetke tisuća sokolova i građana koji su im nazočili, posebice proslavi na glavnom zagrebačkom trgu – Trgu bana Jelačića, a slijedile su nakon što su cijeloga prethodnoga dana održana športska (tjelovježbena) natjecanja pristiglih sokolova.

Naposljetku je u rano poslijepodne kraljevski par vlakom došao u Zagreb, no prolom oblaka i oluja nedugo su nakon njegova početka prekinuli slet i prisilili tisuće pokisulih sokolova i gledatelja da se vrate u grad, pa se moglo učiniti kako je samo nebo pokvarilo susret kralja i kraljice s Hrvatima, no oni su svejedno bili impresionirani dočekom i onim što su vidjeli.

To ipak nije bio i kraj održavanja manifestacija povezanih s proslavom tisućite obljetnice. Masovne proslave kakve su održane u prethodnim mjesecima nisu više bile zamislive pa je ono što je slijedilo bilo drukčije.

Svršetkom proslave svjetla su ugašena, a sve ono što se tada zbilo u brojnim hrvatskim mjestima počelo je odlaziti u zaborav i danas na te događaje podsjećaju još samo požutjele stranice novina i drugih publikacija iz toga vremena i dokumenata koje čuvaju police arhiva. Vrijedi ponoviti kako su mnoge od proslava koje su održane nakon sklapanja sporazuma između HSS-a i radikala u ljeto 1925. protekle i u znaku isticanja njegovih dosega i nade o očekivanoj ravnopravnosti Hrvata u jugoslavenskoj državi pa je isticana povezanost Hrvata i Srba, a Jugoslavija je prikazivana kao jamstvo hrvatske sigurnosti i budućnosti. Pa ipak je u središtu svih proslava, koje su u izrazitoj većini slučajeva bile posebne hrvatske, plemenske proslave, bila ideja hrvatske državnosti i narodne posebnosti i sve što je činjeno snažno je utjecalo na očuvanje i izgradnju hrvatskoga identiteta.

Tragovi proslave Tisućgodišnjice – od spomen-obilježja do simbola

O tome na svoj način govore i brojni tragovi proslave iz 1925. godine koji su prisutni i danas. Mnogi nisu ni svjesni kako prolazeći ulicama velikoga broja hrvatskih gradova i mjesta svakodnevno gledaju podsjetnike na tu proslavu, a tek je rijetkima jasno kako neki

simboli koji su dio hrvatske svakodnevice također svoje postojanje i raširenost duguju tadašnjemu obilježavanju tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva.

Mnogi od tragova koji su opstali do danas nastali su još i prije proslava u ljeto 1925. ili usporedno s njima, a neki su postavljani i godinama nakon što su one završile.

Nije neobično što su proslavama prethodila brojna prigodna tiskana izdanja koja su svojim sadržajem podsjećala na slavne dane kralja Tomislava i ranosrednjovjekovne hrvatske države, ali i utjecaja na oblikovanje i očuvanje hrvatske nacionalne svijesti. Pritom ne nedostaje izdanja namijenjenih hrvatskoj društvenoj eliti, poput znanstvenih radova istaknutih hrvatskih povjesničara, ali i niz publikacija namijenjenih širokim slojevima stanovništva. Tko još ne zna za čuveno djelo Ferde Šišića *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, koje je tiskano upravo te, 1925. godine prigodom tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva. Za ono doba to je bilo vrsno napisano djelo hrvatske povjesnice i temeljilo se na dostupnim povijesnim izvorima i literaturi. Svakako najpoznatije i po svojem sadržaju najzanimljivije djelo izdano u to doba jest *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925*, svojevrsni hrvatski biografski leksikon, pa i enciklopedija, koji je sadržavao nekoliko stotina životopisa znamenitih i zaslužnih Hrvata, uključivši i one tada živućih suvremenika. Nastao je pod uredničkim vodstvom hrvatskoga povjesničara, arhivista i tadašnjega velikoga meštra Družbe »Braća Hrvatskoga Zmaja« Emilija pl. Laszowskoga, a u njegovoj izradi sudjelovali su brojni uglednici iz hrvatskoga kulturnoga života i znanosti. Nema dvojbe da su u tome počinjene i neke pogreške, no posljedak je bilo i tada i danas impresivno djelo.

Iako su tiskana djela na policama knjižnica skrivena od svakodnevnih pogleda suvremenih naraštaja Hrvata, ipak postoji mnogo tragova obljetničke proslave koji su svakodnevno dostupni velikomu broju ljudi. Na njihovo podizanje kao na trajnu uspomenu na tisućitu obljetnicu pozvala je hrvatsku javnost te 1925. godine Družba »Braća Hrvatskoga Zmaja«, kao pokretač obilježavanja te obljetnice, sve hrvatske općine neka uredi »da se na jesen zasade u svim selima na najvidljivijem mjestu po jedna ili više lipa-spomenica, a gdje je moguće, neka se podigne spomenik (betonski obelisk ili slično) s natpisom: 925-1925. Tomislav«. U prvom je redu riječ o desetcima spomen-obilježja podignutih diljem hrvatskih zemalja u slavu kralja Tomislava i tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva. Većina ih je preživjela do danas, a kao podsjetnik na njihov nekadašnji hrvatski karakter mnoga još uvijek stoje čak i u mjestima gdje su Hrvati u proteklih 90 godina gotovo posve iščeznuli ili su postali tek neznatna manjina. To se posebice odnosi na gotovo uništeno hrvatstvo Petrovaradina i Zemuna u istočnom Srijemu koji je otrgnut od Hrvatske i pripojen Srbiji.

Treba također podsjetiti i na tek nešto povoljniju sudbinu Hrvata u južnodalmatinskom Kotoru kao dijelu današnje Crne Gore.

Spomen-obilježja u mnogim manjim gradovima i mjestima uobičajeno nisu monumentalna, mnoga su tek skromna i izrađena od jeftinih materijala pa i od betona. Pa ipak i ona prolaznike svakodnevno podsjećaju na davnu proslavu, a još i više na prvoga hrvatskoga kralja i na davnu hrvatsku prošlost pridonoseći tako očuvanju hrvatskoga identiteta.

Teško ih je i pobrojiti, a već je naznačeno kako su podignuta gotovo svagdje gdje su te 1925. i sljedećih godina živjeli Hrvati. Najčešće su na njima tek jednostavni natpisi u počast kralju Tomislavu i 925. godini te spomenu hrvatske države. O brizi koju su im posvećivala brojna hrvatska mjesta do danas svjedoče mnogi opisi u suvremenom tisku u kojima je izviješteno sa svečanosti njihova otkrivanja. Istodobno su mjesta na kojima su spomen-obilježja postavljena ili pak važniji trgovi i ulice u mnogim gradovima i mjestima preimenovani u trgove i ulice kralja Tomislava, što je još uvijek u mnogim slučajevima trag koji iz današnjice vodi u proslavu tisućite obljetnice 1925. godine.

Na njega svakako utječu i simboli koji su se afirmirali upravo zahvaljujući proslavama tisućite obljetnice i svega što ih je okruživalo te 1925. godine i u godinama koje su slijedile. Brojna su izvješća s tih proslava koja pokazuju kako su one iskorištene za daljnju afirmaciju dotad već uvriježenih nacionalnih simbola – hrvatskoga šahiranoga grba i osobito hrvatske trobojnice.

Tada i u godinama koje su slijedile došlo je do konstrukcije još jednoga simbola koji danas s pravom treba držati jednim od hrvatskih nacionalnih simbola, a riječ je o onome što se vrlo često naziva starohrvatskim pleterom. Izvorno je predromanički pleterni ukras redovito ispunjavao plohe kamenoga namještaja crkava građenih u doba postojanja ranosrednjovjekovne hrvatske države od IX. do kraja XI. st. Iako su nastali na hrvatskom tlu i u razdoblju postojanja ranosrednjovjekovne hrvatske države, spomenici s pleternim ukrasom iščeznuli su tijekom stoljeća iz sjećanja i pogleda naraštaja Hrvata koji su slijedili. Pa i oni rijetki spomenici koje nije prekrila zemlja i ostali su vidljivi, nisu u očima suvremenika iz kasnijih stoljeća bili ništa više od ukrašenih predmeta iz drugih epoha. Pa ipak su se tijekom druge polovice XIX. st. i uslijed uznapredovanih procesa hrvatske nacionalne integracije i s njima izravno povezanoga oblikovanja hrvatskoga identiteta upravo takvi spomenici izdvojili kao posebno vrijedni sjećanja. Izdvojeni su kao živi svjedoci hrvatske prošlosti, a zbog sačuvanih natpisa hrvatskih vladara i kao svojevrсни arhiv u kamenu koji je očuvao uspomenu na nekadašnju hrvatsku neovisnost i hrvatsku slavu.

U to je doba razvoj arheoloških istraživanja, posebice onih na području nekadašnjega središta ranosrednjovjekovne hrvatske države u tadašnjoj austrijskoj krunovini Dalmaciji, na svjetlo dana izveo mnoge dotad zemljom prekrivene starohrvatske spomenike.

Prvi od njih, čije je otkriće izazvalo za to doba pravu senzaciju u hrvatskoj javnosti, bio je natpis kneza Branimira iz 888. godine, koji je iskopan u Gornjem Muću u sinjskoj okolici tijekom radova na gradnji mjesne župne crkve u ljeto 1871. godine. Otkriće kamenoga ulomka koji je sadržavao ime hrvatskoga vladara izazvalo je dotad neviđeno zanimanje kod mnogih Hrvata, a nedugo po otkriću dopremljen je u tadašnji Narodni muzej u Zagrebu i izložen očima javnosti u središtu hrvatskoga glavnoga grada. Iako važan i pred očima javnosti, to je tada ipak bio tek rijedak primjerak nečega što je bilo izravno povezano sa starom hrvatskom državom. Godine su prolazile, a arheološka su istraživanja i slučajni nalazi na svjetlo dana izvlačili sve više i više kamenih ulomaka iz razdoblja ranosrednjovjekovne hrvatske države, a sve veći broj bio je i onih s natpisima, pa i natpisima u kojima su spominjani hrvatski dostojanstvenici i vladari.

Prema tome su do početka XX. st. hrvatski ranosrednjovjekovni spomenici sa svojim pleternim uresom postali dobro poznati podsjetnik na staru hrvatsku prošlost u kojoj je Hrvatska živjela kao ujedinjena i samostalna država u kojoj su vladali, kako se tada govorilo, *vladari narodne krvi* ili *hrvatski narodni vladari*.

Bilo je zapravo tek pitanje vremena kada će se ti simboli jednoga davnoga vremena pojaviti kao suvremeni simboli nacionalnoga identiteta, a prvi primjeri takve uporabe potječu iz doba prije Prvoga svjetskoga rata. Svakako najznačajniji primjer takve uporabe pletera jest pojava nove zastave Hrvatskoga sveučilišta (današnjega zagrebačkoga sveučilišta koje je tada nosilo puni naziv Kraljevsko sveučilište Franje Josipa I. u Zagrebu) 1907. godine. Ta je trobojnica, koja je sadržavala na obje strane hrvatski šahirani grb, izrađena uz odobrenje i potporu tadašnje Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade. Na njezinu se aversu kao ukras pojavljuje i pleter (izveden u zlatu na bijeloj svili) preuzet sa starohrvatskih predromaničkih spomenika, odnosno prednja strana zastave uokvirena je starohrvatskim ornamentima, koji su izrezani u zlato na bijeloj svili. Očito je kako ga je autor zastave Bela Csikos Sesia već 1907. godine smatrao karakterističnim hrvatskim ukrasom. Takvo je gledanje na pleter ipak došlo do izražaja godinama poslije, a početak njegove masovne uporabe u smislu simbola povezan je upravo s proslavom tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva.

U doba izrade nove sveučilišne zastave rabilo se i simbol takozvane starohrvatske krune, koja je nerijetko označavana Tomislavovom krunom. Tada je stvarna kruna Trojedne

Kraljevine s obzirom na zajednicu s Ugarskom i na višestoljetnu hrvatsko-ugarsku državnu zajednicu bila ugarska kruna sv. Stjepana. U svijesti brojnih Hrvata ta je kruna, posebice nakon što je Hrvatsko-ugarska nagodba iz 1868. godine Hrvatsku stvarno podčinila mađarskoj dominaciji, postala simbol tuđinske vladavine. Ne čudi zbog toga što je kruni sv. Stjepana suprotstavljena stara hrvatska kruna, koja se odavno, zbog stoljećima sačuvanih uspomena na kralja Dmitra Zvonimira, često nazivala krunom Zvonimirovom. Kada je Ivan Kukuljević Sakcinski 1881. objavio rad u kojem je progovorio o Tomislavovoj navodnoj krunidbi 925. godine i u reljefu sa splitske krstionice prepoznao Tomislava, otvoren je put zamjene naziva krune, koja je otada sve češće označavana Tomislavovom krunom. Uz to je postojanje likovnoga prikaza utrlo put konstrukciji izgleda hrvatske kraljevske krune. Iako postoji više primjera uporabe simbola krune, ipak ni njegova uporaba do Prvoga svjetskoga rata nije bila masovna. Kao i u slučaju pletera, i kruna je češće rabljena upravo od proslave tisućite obljetnice 1925. godine. Pa ipak se, unatoč njezinoj razmjerno čestoj uporabi, ta kruna ne može smatrati općeprihvaćenim nacionalnim simbolom koji bi stajao uz bok grbu, zastavi i pleteru.

Već je opisano kako je proslave te godine pratilo masovno isticanje nacionalnih simbola – hrvatskoga šahiranoga grba i trobojnice. Nije neobično što su im se pridružili pleter i kruna kao novi konstruirani simboli, koji su uz to svojim podrijetlom kao uresi ranosrednjovjekovnih spomenika simbolički povezivali suvremene Hrvate s Hrvatskim Kraljevstvom kralja Tomislava. Oni su svojom prisutnošću uvriježenim simbolima – grbu i zastavi – dali dodatno značenje, a vrlo su često i zajedno prikazivani. To se osobito odnosi na brojne publikacije, što i ne čudi s obzirom na mogućnosti koje je pružala njihova primjena, osobito primjena pletera, u grafičkom oblikovanju.

Umjesto zaključka

Proslava tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva davni je događaj iz 1925. godine koji se temeljio na danas umnogome zastarjelim pogledima na doba kralja Tomislava, no unatoč tomu tragovi te proslave vidljivi su i danas. U to su doba i historiografija i hrvatska javnost gledali na Tomislava kao na prvoga hrvatskoga kralja, koji je uz to obranio zemlju od Mađara i Bugara te vladao nad svim hrvatskim zemljama. Nije neobično da se ideja o proslavi pojavila u prvim godinama XX. st., kada je Trojedna Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija kao autonomna kraljevina živjela u sklopu ugarskoga dijela Austro-Ugarske Monarhije pa je isticanje tisućite obljetnice krunidbe prvoga hrvatskoga kralja, koji je uz to pobijedio Mađare, bila dobra prilika da se istaknu hrvatska državnost, nekadašnja

samostalnost i jedinstvo svih hrvatskih zemalja. Proslava je polovicom dvadesetih godina naposljetku održana u posve drukčijim prilikama postojanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, no podsjećanje na nekadašnju državnost, samostalnost, posebnost te jedinstvo hrvatskih zemalja i dalje su činili temelj poruke koja je njome odašiljana.

Iako ponešto drukčijega nastanka, ipak je s tisućitom obljetnicom bila povezana i priča o neustrašivom biskupu Grguru iz Nina pa je i njegov spomenik ne samo prepoznatljiva splitska atrakcija, nego također i općehrvatski simbol.

Brojne proslave koje su se odvijale diljem hrvatskih zemalja i obilježja koja su ostajala, posebice brojnim publikacijama i pričama koje su širene među širokim slojevima stanovništva, utjecale su na svijest spoznaje tadašnjih Hrvata, ali i nadolazećih hrvatskih naraštaja, o dalekoj prošlosti na koju su podsjećale. Može se reći kako je sve ono što se događalo utjecalo na gradnju hrvatskoga nacionalnoga identiteta pa se i mnogi elementi suvremenoga identiteta temelje na baštini proslave tisućite obljetnice.

Pojmovnik

ager: državno zemljište, služi za javnu uporabu; oranica, polje

akta: dokumenti saborskih zasjedanja

Akvilejski patrijarhat: crkveno-političko područje; nastao nakon što je 552. akvilejski biskup, pod čijom su jurisdikcijom bili Istra, Norik i dio Recije, došao u sukob s Rimom i proglasio se patrijarhom 558., pozivajući se na tradiciju da je crkvu u Akvileji utemeljio evanđelist Marko; pred Langobardima je pobjegao 568. u bizantski Grado (slovenski Gradež) i 607. izmirio se s Rimom

anakronizam: smještanje stvari i događaja u doba kamo ne spadaju; zastarjelost, nesuvremenost; podržavanje zastarjelih i preživjelih nazora i prilika

arhiprezbiter (grč. = onaj koji je nad prezbiterima, svećenicima): kad se nakon VI. st. u važnijim središtima izvan biskupskoga sjedišta formiraju skupine klerika, na čelo im se stavlja arhiprezbiter koji postaje odgovoran za to područje, za teritorij koji okuplja više župa oko tog središta te ima pravo podjeljivati krštenje i krizmu

brevijar (lat. *breviarium* – kratak popis): službena crkvena knjiga u kojoj se nalaze poredani molitveni tekstovi i čitanja za sve dane u godini i za sve sate u danu; dužnost moljenja toga sadržaja zove se *officium divinum* – božanska služba

dux (vojvoda, knez): na području Zapadne Europe pod utjecajem rimskoga nasljeđa *dux* se u srednjem vijeku pojavljuje uglavnom kao službeni predstavnik kraljevske vlasti na nekom području s osobito izraženom vojnom zadaćom; u Hrvata naziv za vladare u IX. st. koji su se razvili od plemenskih vojvoda

evanđeljarij (lat. *evangeliarium*): knjiga koja donosi čitav evanđeoski tekst u kanonski utvrđenom slijedu; *Splitski evanđeljar* najstarija je knjiga koja se očuvala na hrvatskom povijesnom prostoru

grgurovska ili **gregorijanska reforma:** pokret sveobuhvatnih crkvenih reforma druge polovice XI. i početka XII. st., nosi ime po najpoznatijem reformatoru, papi Grguru VII.

hagiografija (hagio + grafija): životopisi svetaca, svetačke legende

jurisdikcija (od lat. *iurisdictio* – pravosuđe): u prvom redu pravomoć – nadležnost i autoritet vlasti i uprave na nekom teritoriju; termin se ponajviše rabi pri označivanju crkvene vlasti

kompilacija: tekst sastavljen od različitih tekstova

laička investitura (od lat. *investire* – odjenuti, odijevati; uvesti u posjed ili u službu): obredno uvođenje u neku službu; u crkvenom pravu investitura biskupa u službu provodila se predajom prstena i biskupskoga štapa; to je poslije zamijenjeno obredom ustoličenja (intronizacija)

Libertas Ecclesiae: naziv programa pravne neovisnosti Crkve u odnosu na svjetovnu vlast, promovirana u okviru gregorijanske reforme pod papom Grgurom VII.

metropolija: nadbiskupija u glavnom gradu neke pokrajine ili države; nadležna drugim biskupijama odnosno biskupima-sufraganima

metropolit: nadbiskup na čelu metropolije

misal: knjiga u kojoj su skupljeni u jednu cjelinu svi tekstovi (molitve, psalmi i čitanja) koji se rabe kod mise, s naznačenim uputama za obavljanje pojedinih obrednih dijelova, za cijelu liturgijsku godinu

nikolaitizam: praksa toleriranja oženjenih svećenika u Katoličkoj Crkvi, koji se inače obvezuju na celibat

patrijarh: u ranoj Crkvi (od IV. st.) poglavar crkvene pokrajine (patrijarhata) kojemu su bili podložni metropoliti i ostali biskupi; to su najprije bili biskupi u Rimu, Aleksandriji i Antiohiji, a potom i u Carigradu (381.) i Jeruzalemu (451.); u Katoličkoj Crkvi titula poglavarâ nekih istočnih Crkava (Armenske, Maronitske, Sir/ij/ske Crkve) te nadbiskupâ u Jeruzalemu, Lisabonu, Goi i Veneciji

pali (lat. *pallium*): liturgijski znak što ga nose nadbiskupi i metropoliti, a označava poseban vid njihova zajedništva s papom; riječ je o vrpci/šalu od bijele vune u obliku slova Y, tri ili četiri prsta širokoj, koja se nosi oko vrata; u nju je ušiveno šest crnih križića

pontifikat: papinska vladavina; vrijeme vladanja pojedinoga pape

provincijalni sabori: sastanci najviših crkvenih dostojanstvenika jedne crkvene provincije (metropolije)

regent: privremeni vladar u monarhiji, vršitelj vladarske dužnosti kad je budući vladar (kralj, car, knez i sl.) još maloljetan ili zbog drugih razloga ne može obavljati dužnost

rex (lat. = kralj): u srednjovjekovnim pisanim dokumentima naziv za kralja; titulom *rex* papa Ivan X. titulirao je Tomislava

sakramentar (lat. *sacramentarium*): u ranom srednjem vijeku knjiga koja je sadržavala tekstove što ih je na misi čitao ili pjevao svećenik

Saraceni: muslimansko stanovništvo Sredozemlja, većinom Arapi, s kojima se europske zemlje sukobljavaju veći dio srednjega vijeka; ostali su zapamćeni kao gusari na obalama kršćanskih zemalja

simonija (lat. *simonia*): u crkvenoj povijesti, kupnja ili prodaja crkvene službe ili beneficija, raširena u srednjem vijeku (X. – XVI. st.); protiv simonije, koja je rastakala crkvenu organizaciju, borio se papa Grgur VII. i grgurovska (gregorijanska) reforma

sinoda ili **koncil** (*concilium*): sabor, skupština najviših crkvenih poglavara na kojima se rješavaju doktrinarna ili administrativna pitanja

shizma (šizma ili raskol): u kršćanstvu, narušavanje crkvenoga jedinstva odvajanjem neke partikularne Crkve od sveopće Crkve ili pojavom protupapâ

slet: organizirani tjelovježbeni nastup s velikim brojem vježbača različitih dobnih skupina; u sletskim nastupima najčešće prevladavaju vježbe oblikovanja bez rekvizita ili s njima

sufragan: biskup u biskupiji koja je podređena metropoliji odnosno metropolitu

tributum (tribut): obveza davanja nekoga redovitoga dara (npr. na godišnjoj osnovi) kao znak poštovanja i posebne povezanosti pojedinca ili neke institucije u odnosu na neku višu razinu vlasti (vladar, papa, država)

Bibliografija

- ANČIĆ, Mladen – SHEPARD, Jonathan – VEDRIŠ, Trpimir (ur.), *Imperial spheres and the Adriatic: Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Aachen (812)*, Oxford: Routledge, 2018.
- ANDRIĆ, Josip, Kako je proslavljena tisuća godišnjica hrvatskog kraljevstva?, *Danica: Koledar i ljetopis Društva sv. Jeronima za prostu godinu 1926.*, Zagreb, bez ozn. god. izd. (1925.), 77.
- BADURINA, Anđelko (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 2006.
- BASIĆ, Ivan, New evidence for the re-establishment of the Adriatic dioceses in the late 8th century, u: *Imperial spheres*.
- BASIĆ, Ivan, Pristupna razmatranja uz popise biskupâ Zapadnoga Ilirika u aktima crkvenih koncila u Saloni 530. i 533. godine, *Tusculum*, sv. 2, Solin, 2009., 59–69.
- BAŽDAR, Zdenka, Sokolska mogila u maksimirskom perivoju u Zagrebu, *Časopis za suvremenu povijest*, 31 (1999.), br. 2, 361–384.
- BOTICA, Ivan – KOVAČIĆ, Vinko – KUCHAR, Kristijan, *Knjige posinovljenja, novicijata i zavjetovanja franjevaca trećoredaca glagoljaša otoka Krka (1717. – 1914.)*, Zagreb: Provincija franjevaca trećoredaca glagoljaša – Staroslavenski institut, 2015.
- BRATULIĆ, Josip, Kralj Tomislav u izvorima i znanstvenoj literaturi do 1925, u: *Prvi hrvatski kralj Tomislav*, J. Bratulić (ur.), Zagreb, 1998., 191–204.
- BUDAK, Neven, Hrvatska i Bizant u 10. stoljeću, *Tabula*, 12 (2014.), 51–63.
- BUDAK, Neven, *Hrvatska povijest od 550. do 1100*, Zagreb, 2018.
- BUDAK, Neven, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb, 1994.
- BUDAK, Neven – RAUKAR, Tomislav, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- BUTURAC, Josip – IVANDIJA, Antun, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973.
- DAMJANOVIĆ, Stjepan, Tisućljetno hrvatsko glagoljaštvo i njegovi ćirilometodski korijeni, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 46, 2015., 39–59.
- DVORNIK, Francis, *Byzantine missions among the slavs. SS. Constantine-Cyril and Methodius*, Ruthgers University Press, 1970.
- DVORNIK, Francis, *Les Slaves*, Pariz, 1970.

- FORETIĆ, Vinko, Korčulanski kodeks 12. stoljeća i vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije u njemu, *Starine JAZU*, 46 (1956.), 23–44.
- GALOVIĆ, Tomislav, Hrvatska glagoljička, ćirilička i latinička pisana kultura u ranome srednjem vijeku, u: *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, Zagreb: Matica hrvatska, 2015., 273–292.
- GARZANITI, Marcello, Ohrid, Split i pitanje slavenskoga jezika u bogoslužju u X. i XI. stoljeću, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, 60 (2010.), 307–334.
- GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb, 1995.
- GOLDSTEIN, Ivo, O latinskim i hrvatskim naslovima hrvatskih vladara do početka 12. stoljeća, *Historijski zbornik*, 36 (1983.), 141–163.
- GOLDSTEIN, Ivo, O Tomislavu i njegovu dobu, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 18 (1985.), 23–55.
- Historia Salonitana Maior*, prir. N. Klaić, Beograd, 1967.
- JAREB, Mario, *Kralj Tomislav kroz tisuć godina: Kralj Tomislav između stvarnosti i mita te proslava tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine i njezini odjeci do danas*, Zagreb: Despot infinitus d.o.o. – Hrvatski institut za povijest – Družba »Braća Hrvatskoga Zmaja«, 2017.
- KATIČIĆ, Radoslav, Methodii doctrina, *Slovo*, 36 (1986.), 11–44.
- KLAIĆ, Nada, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb: Školska knjiga, 1972.
- KLAIĆ, Nada, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb: Školska knjiga, 1971.
- KOCIJANIĆ, Juraj, *Pape i hrvatski narod*, Zagreb, 1927. (drugomu zagrebačkomu izdanju, 1998., J. Kolarić pridodaje opširan tekst »Pape i hrvatski narod 1927.-1998.«, 587–699.).
- KOLAR, Mira, Gradnja duvanjske bazilike u spomen tisućgodišnjice krunidbe kralja Tomislava, *Fra Mijo Čuić – graditelj i uznik: U prigodi 50. obljetnice smrti /1959.-2009. Zbornik radova sa znanstvenog simpozija održanog u Tomislavgradu 4. srpnja 2009.*, prir. Robert Jolić i Jure Krišto, Mostar – Tomislavgrad: Hrvatska franjevačka provincija Uznesenja BDM i Franjevačka knjižnica Mostar, 2009., 113–126.
- KOLARIĆ, Juraj, *Povijest kršćanstva u Hrvata I: Katolička crkva*, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, ²2003.
- KOMATINA, Predrag, Dalmatian bishops at the Council of Nicaea in 787 and the status of the Dalmatian Church in the 8th and 9th centuries, u: *Imperial spheres*.
- KONSTANTIN PORFIROGENET, *O upravljanju Carstvom*, prijevod i komentari Nikola Tomašić, grčki tekst Gyula Moravcsik, engleski prijevod R. J. H. Jenkins, Zagreb: Dom i svijet, 2003.

- KUHAR, Kristijan, Il Culto di San Ludovico IX Re nei breviari glagolitici croati, *Analecta Tertii Ordinis Regularis Sancti Francisci*, 191 (2014.), 261–270.
- KUHAR, Kristijan, Utjecaj tekstova latinskih sakramentara na staroslavensku liturgiju (9. – 14. stoljeće), *Slovo*, 68 (2018.), 171–197.
- KUHAR, Kristijan, Žitija Konstantina Ćirila i Metodija i liturgijski kult u Hrvatskoj, *Kirilometodievistika*, 8 (2014.), 89–103.
- KUHAR, Kristijan – KOŠČAK, Silvio, Rimski prvosvećenici u vrijeme ćirilometodske misije, *Konštantinove listy / Constantine's Letters*, 10/2 (2017.), 43–61.
- MAJNARIĆ, Ivan, Papa i svjetovni vladar na izmaku karolinškog doba. Primjer splitskih sinoda dvadesetih godina 10. stoljeća, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 28 (2010.), 5–16.
- MATIJEVIĆ, Zlatko, Proslava tisućgodišnjice Hrvatskog Kraljevstva (1924./1925.): Duvno-Zagreb-Sarajevo-Mostar, u: MATIJEVIĆ, Zlatko, *U sjeni dvaju orlova: Prilozi crkvenonacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005., 187–214.
- MOŠIN, Vladimir, *Ljetopis popa Dukljanina*, Zagreb: Matica hrvatska, 1950.
- Povijest Hrvata, Prva knjiga. Srednji vijek*, ur. Franjo Šanjek, Zagreb: Školska knjiga, 2003.
- Prvi hrvatski kralj Tomislav, Zbornik radova*, gl. ur. Josip Bratulić, Zagreb: Zajednica Duvnjaka Tomislavgrad; Tomislavgrad: Općinsko poglavarstvo, 1998.
- PULJIĆ, Želimir – ANČIĆ, Nediljko (ur.), *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije: Zbornik radova znanstvenoga skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije/metropolije*, Dubrovnik – Split, 2001.
- RAUKAR, Tomislav: *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje*, Zagreb: Školska knjiga i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997.
- RAUKAR, Tomislav, Kralj Tomislav u hrvatskoj historiografiji 1925-1995, u: *Prvi hrvatski kralj Tomislav*, ur. J. Bratulić, Zagreb, 1998., 205–229.
- SAKAČ, Stjepan Krizin, Ugovor pape Agatona i Hrvata proti navalnom ratu, *Croatia sacra*, 1 (1931.), 1–84.
- STIPIŠIĆ, Jakov – ŠAMŠALOVIĆ, Miljen, *Diplomatički zbornik Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, sv. I, Zagreb, 1967.
- ŠANJEK, Franjo, Crkva u Hrvata za narodnih vladara, *Vjesnik HAZU*, 1-4 (2002.), 53–66.
- ŠANJEK, Franjo, Pape, slavenski apostoli i ćirilometodska baština u Hrvata, *Bogoslovska smotra*, LI (1981.) 1.

ŠANJEK, Franjo, Pape i Hrvati, u: PETRAČ, Božidar – ŠANJEK, Franjo, *Ivan Pavao II. i Hrvati*, Zagreb, 1995., 215–231.

ŠANJEK, Franjo, Počeci kršćanstva u Hrvata, *Crkva u svijetu*, XI (1976.) 3.

ŠANJEK, Franjo, Uloga papinstva u afirmaciji Hrvatske u ranom srednjem vijeku, *Problemi sjevernog Jadrana*, 9 (2008.), 7–25.

ŠIŠIĆ, Ferdo, Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, 13/1 (1914.), 1–93.

ŠIŠIĆ, Ferdo, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb: Naklada školskih knjiga i Tiskara »Narodne novine«, 1925.

ŠIŠIĆ, Ferdo, *Priručnik izvora hrvatske historije – Enchiridion fontium historiae Croatiae, dio I. čest 1. (do god. 1107)*, Zagreb: Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, 1914.

ŠTEFANIĆ, Vjekoslav, Tisuću i sto godina od moravske misije, *Slovo*, 13 (1963.), 5–42.

TOMA ARHIĐAKON, *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, prev. i prir. O. Perić, M. Matijević Sokol, R. Katičić, Split, 2003.

VEDRIŠ, Trpimir, Crkva i vjerski život, u: *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, Zagreb: Matica Hrvatska, 2015., 201–235.

VEDRIŠ, Trpimir, Pokršćavanje i rana kristijanizacija Hrvata, u: *Nova zraka u europskom svjetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (o. 550. – o. 1150.)*, (ur.) Zrinka Nikolić Jakus, Biblioteka Povijest Hrvata, sv. I., (ur.) Zoran Ladić, Zagreb: Matica hrvatska, 2015., 173–200.

VEDRIŠ, Trpimir: Povodom novog tumačenja vijesti Konstantina VII. Porfirogeneta o snazi hrvatske vojske, *Historijski zbornik*, 60 (2007.), 1–33.

VIDOVIĆ, Mile, *Povijest Crkve u Hrvata*, Split, 1996.

ŽIVKOVIĆ, Tibor, Contribution to the new reading about the Constantine Porphyrogenitus' Statement on the numbers of Croat horsemen, foot soldiers and sailors in early 10th century, *Byzantinoslavica*, 65 (2007.), 143–152.

Mrežne stranice

https://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatsko-bugarska_bitka_927._godine

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/skilica-ivan>

Bilješka o autorima

Doc. dr. sc. IVICA MUSA rođen je 1964. godine u Sarajevu (BiH). Diplomirao je filozofiju i teologiju na Filozofsko-teološkom Institutu Družbe Isusove 1993. Iste je godine zaređen za svećenika u Hrvatskoj provinciji Družbe Isusove. Licencijat (magisterij) iz crkvene povijesti postigao je 1998. godine na Papinskom sveučilištu Gregoriana u Rimu. Na Fakultetu filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu 2022. godine obranio je doktorat s tezom naslova *Uloga monoteizma u kulturno-antropološkoj teoriji Jana Assmanna*. Od 1999. godine predavač je različitih kolegija iz povijesti kršćanstva, ekumenizma, povijesti Crkve u Hrvata i srodnih disciplina na FF-u Družbe Isusove (sada Fakultet filozofije i religijskih znanosti), Teološkom studiju FTI-ja (1999. –) te na Hrvatskom katoličkom sveučilištu (2015. –). Uz nastavničku aktivnost obavljao je i niz dužnosti unutar Hrvatske provincije DI: odgojitelj u sjemeništu na Šalati, kateheta u gimnazijama u Križanićevoj ulici u Zagrebu, kapelan, župnik, voditelj udruge SKAC, ravnatelj Isusovačke klasične gimnazije u Osijeku... Objavljivao je radove u više znanstvenih časopisa: *Choisir*, *Obnovljeni život*, *Disputatio philosophica*, *Diacovensia*, *Nova prisutnost*. Nastupao je na nekoliko znanstvenih skupova.

Red. prof. u trajnom zvanju u miru, prof. emer. dr. sc. MIRJANA MATIJEVIĆ SOKOL rođena je u Splitu 1. lipnja 1952. godine gdje je završila osnovnu školu i klasičnu gimnaziju 1971. godine. Diplomirala je arheologiju i latinski jezik na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1976. godine. U Zavodu za povijesne znanosti Jugoslavenske/Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu zaposlila se 1977. godine na mjestu asistenta za srednjovjekovnu građu. Iste je godine upisala poslijediplomski studij povijesti, uz uvjet polaganja diferencijalnih ispita na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. Magistrirala je 1985. godine s temom *Toma Arhiđakon o počecima crkvene organizacije u srednjovjekovnom Splitu* (mentorica prof. dr. Nada Klaić). Doktorsku disertaciju *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*, izrađenu pod mentorstvom prof. dr. Tomislava Raukara, obranila je 2. ožujka 1999. godine. U Zavodu za povijesne znanosti HAZU pohađala je tečaj pomoćnih povijesnih znanosti tijekom 1985./1986. Od 1. veljače 1997. stalno je zaposlena na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U zvanje višega predavača izabrana je 1996. godine, za docenta u prosincu 1999., izvanrednoga profesora 16. srpnja 2004. godine, a redovitoga profesora 10. ožujka 2009. godine te 23. svibnja 2014. u zvanje redovitoga profesora u trajnom zvanju. Bila je vanjski suradnik Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu, Hrvatskoga katoličkoga sveučilišta u Zagrebu i Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža u Zagrebu. Članica je Hrvatskoga društva klasičnih filologa te Hrvatskoga arheološkoga društva, kojemu je bila tajnica od 1993. do 2001. godine te HNOPZ-a u čije je sedmeročlano predsjedništvo izabrana 2012. godine. Članica je Odbora za hrvatski latinitet Razreda za filološke znanosti HAZU. Za znanstveno-stručne rezultate dobila je 2004. godine Nagradu »Josip Juraj Strossmayer« te Plaketu Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i 2019. Nagradu za životno djelo »Ivan Lučić Lucius« Društva za hrvatsku povijesnicu i HNOPZ-a. Počasni doktorat dodijelilo joj je Sveučilište u Splitu 2022.

Izv. prof. dr. sc. IVAN BASIĆ rođen je 19. listopada 1982. u Splitu. U rodnom gradu završio je osnovno i srednje školovanje (klasična gimnazija). Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu studirao je povijest i povijest umjetnosti, gdje je diplomirao (2007.) i doktorirao

(2013.) na poslijediplomskom doktorskom studiju medievistike disertacijom *Poleogeneza Splita na razmeđu kasne antike i ranoga srednjeg vijeka*. Radio je kao znanstveni novak-asistent na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu (2008. – 2011.), a od 2011. radi na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta u Splitu, gdje je sada u znanstveno-nastavnom zvanju izvanrednoga profesora. Izvodi nastavu iz područja srednjovjekovne hrvatske, poglavito jadranske, povijesti na svim razinama studija. Unutar matičnoga odsjeka prvi je predstojnik Katedre za staru i srednjovjekovnu povijest te metode historijske znanosti (2016. – 2023.). Basićev znanstveni interes usmjeren je od samih početaka na istraživanje srednjovjekovnih tema. Moguće ga je podijeliti u četiri velika područja: postanak gradova na razmeđu kasne antike i ranoga srednjega vijeka; predromanička skulptura i epigrafija; ranosrednjovjekovna crkvena povijest; historijska geografija jadranskoga prostora. Opsežan i tematski zaokružen opus pretežito mu je usredotočen na probleme prijelaznoga razdoblja između antike, kasne antike i ranoga srednjega vijeka uokrug jadranskoga bazena, s naglaskom na urbanu povijest i poleogenezu na dalmatinskom ozemlju te uza nj vezanu bogatu problematiku iz domene povijesti u užem smislu riječi, kao i povijesti umjetnosti, arheologije i srodnih im (pod)disciplina. Autor je i koautor četiriju knjiga, urednik dvaju zbornika radova. Objavio je 50-ak znanstvenih radova, u uglednim domaćim i međunarodnim časopisima i zbornicima. Izlagao je na 40-ak znanstvenih skupova, domaćih i međunarodnih. Dobitnik je državne stipendije Ministarstva znanosti RH (2001. – 2007.), nagrade Rektora Sveučilišta u Zagrebu (2004.), Nagrade »Franjo Marković« Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (2005.), stipendije »Kruno Prijatelj« Rotary Cluba-Split (2008.) te stipendije Mađarske akademije u Rimu – *Istituto Balassi* (2015.). Jedan je od utemeljitelja i potpredsjednik Hrvatskoga društva za bizantske studije te u tom svojstvu član Hrvatskoga nacionalnoga komiteta pri međunarodnoj bizantološkoj organizaciji (*Association Internationale des Études Byzantines*). Član je uredništva, savjeta ili znanstvenoga odbora časopisa *Acta Illyrica* (Sarajevo), *Eikón Imago* (Madrid), *Povijesni prilozi* (Zagreb), *Ravenna – Studi e Ricerche* (Ravenna). Član je Hrvatskoga hagiografskoga društva »Hagiotheca«, Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske, Hrvatskoga nacionalnoga odbora za povijesne znanosti, Hrvatskoga društva za bizantske studije, Matice hrvatske, Književnoga kruga Split, Verein zur Förderung der Christlichen Archäologie Österreichs i Udruge za promicanje i popularizaciju klasičnih jezika i antičke civilizacije »Latina et Graeca«.

Izv. prof. dr. sc. TRPIMIR VEDRIŠ rođen je 1976. godine u Zagrebu. Pohađao je klasičnu gimnaziju te diplomirao povijest i etnologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Studirao je filozofiju na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove. Magistrirao je 2004. na Odsjeku za srednjovjekovne studije na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti, gdje je, nakon doktorata na zagrebačkom sveučilištu 2009., obranio doktorat 2015. godine. Zaposlen je kao izvanredni profesor na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i gostujući nastavnik na Sveučilištu u Dubrovniku. Područje njegova znanstvenoga interesa, uz srednjovjekovnu hagiografiju i kult svetaca na jadranskom prostoru, uključuje povijest kršćanstva u kasnoj antici i srednjem vijeku te probleme moderne percepcije srednjovjekovlja. Kao gost predavač izvodio je nastavu na Sveučilištu u Splitu i Fakultetu filozofije i religijskih znanosti u Zagrebu. Izlagao je na većem broju domaćih i međunarodnih skupova te objavio velik broj znanstvenih radova. Autor je monografije *Hagiografija i rani kult sv. Anastazije i sv. Krizogona u Zadru* (2019.) te urednik šest zbornika radova među kojima (u suuredništvu s Gáborom Klaniczayem i Dorottynom Uhrin) *The saints of Rome: diffusion and reception from Late Antiquity to the Early Modern Period* (2021.) i (u suuredništvu s Mladenom Ančićem i Jonathanom Shepardom) *Imperial spheres and the Adriatic: Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Aachen (812)* (2018.). Dugogodišnji je član i trenutačni predsjednik Hrvatskoga hagiografskoga društva »Hagiotheca«. Član je

više strukovnih udruga. Uza znanstvene publikacije povremeno objavljuje u *Hrvatskoj reviji, Vijencu* i na portalu *Bitno.net*. Urednik je i voditelj *podcasta* »Povijesna četvrt«.

Dr. sc. Kristijan Kuhar svećenik je Varaždinske biskupije i znanstveni suradnik Staroslavenskoga instituta u Zagrebu na Odjelu za glagoljsku paleografiju. Nadbiskupsku klasičnu gimnaziju u Zagrebu završio je 2001., studij teologije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu 2007., a 2017. doktorirao je na studiju medievistike Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu disertacijom *Povijesno liturgijske posebnosti euholoških obrazaca ranog razdoblja slavenske liturgije (10. – 14. st.) s osvrtom na predslavlja*. Od 2011. do 2018. znanstveni je novak na Staroslavenskom institutu, zatim od 2018. do 2020. poslijedoktorand te od 2020. do danas znanstveni suradnik. Sudjelovao je na sljedećim znanstveno-istraživačkim projektima: 2011. – 2020.: Glagoljska paleografija (MZOS); 2015. – danas: Znanstveni centar izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo (MZO); 2019. – 2023.: Istraživanje glagoljske i crkvenoslavenske liturgijske tradicije (Staroslavenski institut); 2020. – 2024.: Istraživanje starije hrvatskoglagoljske zborničke baštine (HRZZ); 2020. – 2024.: Interdisciplinarni pristup hrvatskoglagoljskomu misalu na primjeru Misala kneza Novaka (HRZZ); 2024. – danas: Istraživanje glagoljskih liturgijskih tekstova. Hrvatskoglagoljski misali 14. stoljeća (Staroslavenski institut, voditelj). Član je Matice hrvatske, Icarus4All (Austrija) i European Academy of Religion (Bologna, Italija).

Dr. sc. Mario Jareb, znanstveni savjetnik, rođen je 29. ožujka 1969. godine u Zagrebu. Doktorirao je 2003. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu obranivši disertaciju pod naslovom *Ustaški pokret od nastanka do travnja 1941. godine*. U Hrvatskom institutu za povijest radi od 1995. te istražuje povijest Nezavisne Države Hrvatske i međuratnoga Ustaško-domobranskoga pokreta. Obrađuje i druge teme, posebice problematiku hrvatskih nacionalnih simbola, odnosno povijesni postanak i razvoj hrvatskoga grba i zastave. Godine 2001./2002. bio je Fulbrightov stipendist na Ruskom i istočnoeuropskom institutu (*Russian and East European Institute*) Sveučilišta Indiana (*Indiana University*) u Bloomingtonu, IN, SAD. Od 2016. do 2017. bio je član katoličkoga dijela Mješovitoga povjerenstva (Komisije) Hrvatske biskupske konferencije i Srpske pravoslavne Crkve koje je imalo zadaću razmotriti ulogu blaženoga Alojzija Stepinca prije Drugoga svjetskoga rata, tijekom rata i nakon njega. Član je Matice hrvatske, čiji je potpredsjednik od studenoga 2021. godine. Član je i Družbe »Braća Hrvatskoga Zmaja«. Autor je niza znanstvenih radova, među njima i monografija *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Zagreb, 2006., *Mediji i promidžba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb, 2016., *Kralj Tomislav kroz tisuću godina: Kralj Tomislav između stvarnosti i mita te proslava tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine i njezini odjeci do danas*, Zagreb, 2017., *Sovjetski zločin u Katynskoj šumi: Uloga doktora Eduarda Luke Miloslavića*, Zagreb, 2019. i *From Checkerboard to Tricolor: Development and Use of the Croatian Coat of Arms and Flag Throughout the Centuries*, Zagreb, 2022.